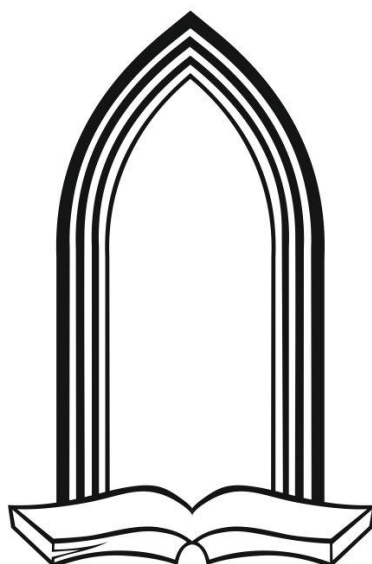

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Центр медієвістичних студій

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

11'2019

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. М. Волошук (Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – аспірант I курсу О. Н. Кардаш (Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент С. П. Боян (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук (PhD), ад'юнкт В. М. Нагірний (м. Краків, Польща)
доктор історичних наук, професор І. Я. Райківський (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, доцент Л. І. Шологон (м. Івано-Франківськ)
аспірант IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Андрій Носенко (м. Івано-Франківськ)
учитель Косівської ЗОШ № 2 I–III ступенів Олександр Бондаренко (м. Косів)

Переклади та філологічна редакція

студентка IV курсу Інституту історії Ягеллонського університету (м. Краків, Польща) Ліана Бліхарська
співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Галина Пославська
доктор історичних наук, професор Мирослав Волошук (Івано-Франківськ)

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2019. Вип. 11.

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням етнології, вітчизняної і
всесвітньої історії. Авторський колектив складають студенти українських та іноземних університетів. Видання
адресоване широкому колу читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

СТОРИНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

Студентський актив Факультету історії, політології і міжнародних відносин та редакційна колегія
«Студентських історичних зошитів» висловлюють вдячність Студентському Сенатові ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» за всебічну підтримку й допомогу у
видавництві збірника

- © ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019
- © Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2019
- © Центр медієвістичних студій, 2019
- © Лілея НВ, 2019

UA ISSN 2412–9054

Переднє слово

Перед Вами Читачами, наступний номер «*Студентських історичних зошитів*». Він слугує добрим прикладом живого зацікавлення молодих науковців, котрі, попри те, що чинять перші кроки в Науці, не бояться задавати важливих концептуальних дослідницьких питань. Зібрані в цьому випуску статті опубліковані молодими вченими з Івано-Франківська, Львова та Кракова.

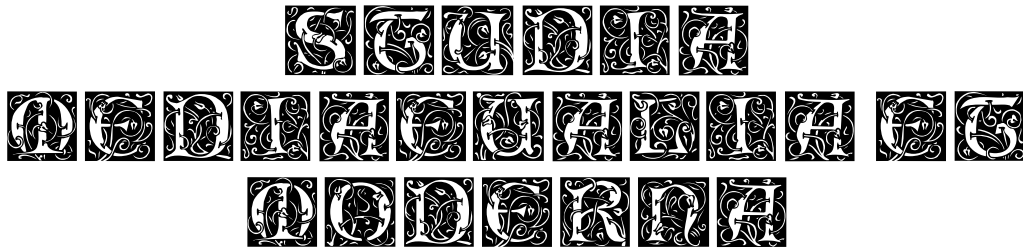
Статті згруповані у двох тематичних рубриках. У першій «*Studia mediaevalia et moderna*» можна ознайомитися з проблематикою активності англійських баронів під час захисту положень *Magna Charta Liberartatum* XIII ст., а також зі студіями суспільних настроїв мешканців Руського і Белзького воєводств на початковому етапі повстання Богдана Хмельницького (1648–1649 рр.).

У другій рубриці, присвяченій етнології та питанням української історії, можемо прочитати матеріали про духовне оздоровлення у свідомості мешканців Прикарпаття (на прикладі ікони Пресвятої Богородиці з Крилоса). Для прихильників політичної історії цікавою буде стаття про боротьбу за вибори до Галицького крайового сейму 1908–1914 рр. Схожого змісту стаття про грошовий обіг за часів Західно-Української Народної Республіки. Остання ж стаття стосується історії астрономічної обсерваторії на горі Піп Іван у Чорногорі.

Насамкінець у рубриці «*Наукова хроніка*» можна ознайомитися із враженнями від участі та проведення щорічної міжнародної наукової конференції серії *Colloquia Russica*, що відбулася упродовж 5–8 грудня 2018 р. у Перемишлі (Польща), а також інформацію про можливості наукових студій при Варшавському університеті у рамках роботи Студій Східної Європи на чолі з директором Яном Маліцьким.

Опубліковані матеріали молодих науковців можуть заохотити Вас до продовження полеміки, обговорення результатів проведених студій, які обов'язково потраплять на шпальта наступних випусків нашого часопису, до чого сердечно заохочуємо й запрошуємо.

Редколегія

УДК 94(420): 929.733 «1215/1272»

Кінга Тцінська (Краків, Польща)

ДІЯЛЬНІСТЬ БАРОНІВ НА ЗАХИСТ «ВЕЛИКОЇ ХАРТІЇ ВОЛЬНОСТЕЙ» У 1215–1272 рр.

Велика хартія вольностей стала результатом домовленості між королем і непокірними баронами. Спочатку еліти справляли суттєвий вплив на зміст документа і після його виходу зробили все, щоб зберегти його дієвість. У статті представлено долю Великої хартії вольностей упродовж 1215–1272 рр., на тлі діяльності баронів, їх конфліктів з Іоанном Безземельним та його сином Генріком III. Протягом правління останнього відбувалися значні внутрішні конфлікти і повстання баронів, котрі не поділяли політику монарха.

Ключові слова: Велика хартія вольностей, Іоанн Безземельний, Генріх III, барони, Англія, король.

Замість вступу. Велика хартія вольностей є одним із фундаментальних документів, які входять до складу англійської збалансованої конституції. Він досі виконує роль символічної «пам'ятки прав людини». Однак треба вже у вступі зауважити, що так само спосіб надання, як і зміст хартії, не був нічим новим з юридичного погляду. Хоча хронологічні межі статті обіймають кінець правління короля Іоанна Безземельного і початок володарювання його сина Генріха III, слід зауважити, що їхні попередники практикували надання документів – *хартій*, які, насамперед, мали підтверджувати права і свободи підданих, а також обмежували монарші зловживання. Прикладом такої практики слугує відома *Charter of Liberties (Хартія вольностей)* Генріха I, видана 1100 р., або хартія Генріха II. XIII століття, однак, з огляду на бурхливу внутрішню ситуацію в Англії і правління тодішніх монархів, сміло можна назвати століттям опозиції – століттям внутрішньої боротьби. Віддзеркалення цієї позиції – у самій *Великій хартії вольностей* і часу, який передував її надання¹. Основним питанням, яке я хочу порушити у статті, є діяльність баронів на захист *Великої хартії вольностей* упродовж 1215–1272 рр., тобто в останні роки правління Іоанна Безземельного та в часи його сина Генріха III.

Панування короля Іоанна Безземельного і причини прийняття *Великої хартії вольностей*. Безпосередні причини прийняття *Великої хартії вольностей* пов'язані з проблемами у відносинах короля Іоанна Безземельного і баронів, які втратили чималу кількість земель на континенті. Кульмінацією конфлікту слугувала поразка у битві при Бувіні в липні 1214 р.² Не можна й не надати значення не сприятливому для монарха спору з папою

¹ Barlett N. England under the Norman and Angevin Kings. Oxford, 2000. P. 25.

² Початково похід проти Франції з метою повернення втрачених раніше територій планувався на 1212–1213 рр., але, однак, з огляду на внутрішні проблеми й опір частини баронів північних територій держави, міг він відбутися лише на початку 1214 р. До вирішальної битви дійшло 27 липня, коли англійські відділи і їх союзники програли війську Філіппа II Августа, див.: Turner R. V. King John. New York, 1994. P. 130–131.

Інокентієм III, пов'язаному з призначенням в архієпископстві Кентербері³. *Велика хартія вольностей* (лат. *Magna Carta Libertatum*) стала, відтак, ефектом порозуміння між баронами й королем, яке мало б завершити громадянську війну в країні. Однак роботи над редагуванням її остаточного змісту не завершилися цілковитим успіхом для жодної з ворогуючих сторін.

5 травня 1215 р. барони, зібрані в Браклей, відмовилися від послуху володареві. Це пов'язувалося з ігноруванням їхніх прав та погіршенням ситуації в державі. Громадянська війна здавалася неминучою. Переїняття баронами контролю над Лондоном спонукало володаря під кінець травня цього ж року звернутися до арбітражу, що мало відбутися в спеціально визначеному місці на полі «[...] Руннемеде поміж Віндзор і Стейнс»⁴. Вступними документами, приготовленими ще перед початком безпосередніх переговорів, були «баронські статті». Вони тали результатом попередніх розмов представників короля і його опонентів, під час яких функцію посередника найімовірніше виконував Стефан Ленгтон⁵. Цей документ послужив основою для остаточних перемовин, а його зміст у майже незміненому вигляді увійшов до *Великої хартії вольностей*⁶. Найімовірно важливою була обіцянка короля не порушувати утверджених статей. Остаточо *Велику хартію вольностей* скріпила королівська печатка 15 червня 1215 р., що мало на меті започаткувати в королівстві мир⁷.

Порушена обітниця. Всілякі спроби баронів зберегти положень *Великої хартії вольностей*, втім, закінчувалися поразкою. Король фактично одразу ж почав робити все, щоб сам документ втратив чинність, а його статті не дотримувалися. Іоанн Безземельний хотів допровадити до якнайшвидшого скасування *Великої хартії вольностей*, прийняття якої в теорії було дуже небажаною для нього згодою на оприлюднені у документі постулати⁸. Ставлення ж баронів до короля, починаючи з червня 1215 р., також не було однозначним. Тоді, як більшість вирішила, як дозволяв зміст документа, створити комітет двадцяти п'яти баронів⁹, решта або зневірилася щодо добрих намірів володаря, або зовсім не бажала з ним порозуміння¹⁰. Тому немає нічого дивного, що жодна зі сторін не очікувала вдалої і тривалої реалізації концепції спільного урядування комітету двадцяти п'яти баронів із королем¹¹. Відсутність довіри до монарха призвела до неможливості виконання положень *Великої хартії вольностей*, а тому вже влітку 1215 р. розпочався наступний період підготовки до конфлікту обох ворогуючих сторін. Король Іоанн особисто в цей час інспектував королівські замки, перевіряючи, чи є вони достатньо забезпеченими і приготованими¹².

Спочатку папа Інокентій III старався не втручатися у внутрішні проблеми свого англійського васала. Однак, з огляду на дуже швидкі зміни в країні він зрозумів, яку загрозу несла *Велика хартія вольностей*. Тому 24 серпня 1215 р. понтифік на прохання Іоанна визнав хартію недійсною, стверджуючи, що у всьому винними були збунтовані барони, які під впливом диявола відмовилися коритися владі і ще змусили її до затвердження такого документа¹³. Втручання Інокентія III проявилось також в накладенні відлучення від Церкви *ворогів держави*, а в грудні 1215 р. вже індивідуально під покарання потрапило 30 баронів¹⁴.

³ Конфлікт із Інокентієм III допровадив до накладення папою інтердикту на Англію в березні 1208 р., а потім до екскомуніки самого правителя. Король Іоанн визнав інтердикт проголошенням папою війни, а тому розпочав антицерковну діяльність. Однак з огляду на внутрішні та, особливо, зовнішні проблеми монарх усе-таки мусив порозумітися з Апостольською Столицею, див.: Cheney C. R. *Pope Innocent III and England*. Stuttgart, 1976. P. 295.

⁴ «[...] in prato quod vocatur Ronimede, inter Windlesoram et Stanes», див.: *Magna Carta Libertatum*, пост. 63 *in fine*.

⁵ Ефектом чого мало стати розміщення «*Баронських статей*» в архіві Кентерберійського архієпископства.

⁶ Turner R. V. *King John*. P. 236–237.

⁷ Jones D. *Magna Carta*. London, 2014 (ebook).

⁸ Turner R. V. *Magna Carta*. London, 2003. P. 77.

⁹ Цей комітет мав пильнувати виконання наданого монархом документа, див.: Ashley M. *The life and Times of King John*. London, 1972. P. 179–183.

¹⁰ *Ibidem*. P. 77.

¹¹ Turner R. V. *King John*. P. 249.

¹² *Ibidem*. P. 251.

¹³ Turner R. V. *Magna Carta*. P. 77–78.

¹⁴ Kędzierski J. Z. *Dzieje Anglii do r. 1485*. Warszawa, 1966. S. 310.

Папа ж з огляду на оголошення колективної екскомуніки, також відсторонив від обов'язків Стефана Ленгтона. На місто Лондон, у зв'язку з підтримкою опозиції баронів і самого бургомистра¹⁵, теж було накладено інтердикт¹⁶.

Забуте вторгнення в Англію. Про поновлення військових операцій між сторонами свідчить спроба набору найманців у Нідерландах¹⁷. Королівську партію підтримували й чимало впливових вельмож королівства. Монарх мав сильну підтримку папства й вищого духовництва¹⁸. Слабкість монаршої опозиції змусила англійського володаря шукати сильного союзника за кордоном, зокрема при дворі ще недавнього ворога – короля Франції і династії Капетингів. Філіпп II Август (1180–1223) радше був зацікавлений співпрацею зі збунтованими баронами, якби не проблеми з Церквою¹⁹ і перемир'я, укладене після битви під Бувіном²⁰. Однак для нього раптово виникло альтернативне рішення. У війну міг вступити його син і, одночасно, спадкоємець престолу Людовик, чоловік Бланки Кастильської, і водночас – племінниці Іоанна Безземельного. Філіпп Август розраховував спершу публічно осудити вчинок Людовика, але з одночасним наданням йому прихованої підтримки²¹. Потрібно було знайти відповідні аргументи, які виправдали б вторгнення в Англію і претензії на престол. Перший з них пояснювався правом до спадщини жінки Людовика – Бланки, внучки короля Генріха II (батька Іоанна Безземельного)²². Другий аргумент підсилювався таємничим зникненням герцога Бретані Артура²³, нібито вбитого Іоанном. Десять років тому схожого штибу аргумент розв'язав війну за Нормандію, хоча з точки зору феодалного права претензії Філіпа II Августа все ж були слабкими. Англія вважалася незалежною країною, у якій ні про яке верховенство Франції не йшлося²⁴.

Громадянська війна на ранній стадії показала, з однієї сторони, нерішучість баронів, а з іншої – здібності короля до ведення військових дій, які багато дослідників англійської історії просто недооцінюють. Перш за все, володар був змушений відрізати баронів у Лондоні, перейняти повний контроль над південним узбережжям аби унеможливити отримання французької допомоги і, перш за все, – утримати відносини з Фландрією, звідки міг спроваджувати на свій бік найманців. Однак на початку вересня 1215 р. значна частина кораблів з найманцями, які пливли в Дувр, потонула. Барони зайняли замок Рочестер, яким раніше опікувався Стефан Ленгтон. Архієпископ відмовився повертати його королю, щоб втримати його перед здобуттям Лондона²⁵. Іоанн Безземельний, втім, після семитижневої облоги зламав опір захисників і 30 листопада 1215 р. здобув замок. Ця перемога укріпила королівське переконання, що він зможе виграти війну й заспокоїти ситуацію в країні. Тому впродовж перших місяців 1216 р. він опанував північні й східні терени країни²⁶, залишаючи у

¹⁵ Бургомістр був одним із 25 баронів, включених до комітету.

¹⁶ Taswell–Langmead T. P. English constitutional history. London, 1875. P. 135.

¹⁷ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 310.

¹⁸ За винятком архієпископа Кентенбері Стефана Ленгтона, який зрадив короля. Див.: Turner R. V. King John. P. 51.

¹⁹ Інокентій III вислав на французький двір свого легата, щоб опротестувати похід Людовика проти папського васала. Невдовзі Людовика навесні 1216 р. екскомунікували.

²⁰ McGlynn S. Blood Cries Afar, the Forgotten Invasion of England 1216. Stroud, 2013 (ebook).

²¹ Bradbury J. Philip Augustus: King of France 1180–1223. New York, 2013 (ebook).

²² Фактично Людовик не мав жодних родинних підстав посісти престол, адже права його дружини не визнавали навіть згідно з французькими правами успадкування.

²³ Проблема зумовлювалася тим, що на початку правління Іоанна Безземельного Бретонське герцогство, як і значна частина баронів, підвладних династії Плантагенетів, визнала права на престол (принаймні щодо частини земель, які входили до складу держави) сина двоюрідного брата Іоанна, на той момент уже померлого Готфрида, бретонського принца Артура. Той остаточно порозумівся зі своїм стриєм, однак 1203 р. був арештований у замку Робен (*Rouen*), а його смерть досі приписується королеві Іоанну. Див.: Turner R. V. King John. P. 49.

²⁴ Французький суд засудив убивство Артура, яке вчинив, можливо, король Іоанн. Однак Франція та Англія були рівними, а тому це рішення в самій Англії не мало жодного впливу.

²⁵ Turner R. V. King John. P. 253.

²⁶ Church S. King John: England, Magna Carta and the Making of a Tyrant. London, 2016 (ebook).

своїх руках північ і захід країни. З кожним разом барони ставали безпомічними, однак усе ж чекали на французьку допомогу за брамами Лондона²⁷.

Людовик разом зі своєю армією прибув на англійський берег 21 травня 1216 р., захищати який мав розміщений в Дуврі флот. Однак напередодні прибуття французів його знищила буря. Іоанн не поспішав давати ворогові бій²⁸. Він відійшов до замку Корф, а навздогін йому відправилися відділи Людовика. Це мало значний вплив на поведінку королівських союзників, з яких частина перейшла на сторону опозиції²⁹. Збунтовані барони з французькою допомогою намагалися захопити щораз нові території. З іншого боку небезпеку для Іоанна станоивив король Шотландії Олександр II, який у вересні вирушив до Дувра, де з привілеїв, які отримав від *короля Англії*³⁰, надав Людовику данину³¹.

Осінь 1216 р. увінчалася наступом короля і його союзників на території східних графств³². Тоді Іоанн важко захворів, певний час переховувався в замку Лінкольн, де й помер 19 жовтня³³. Смерть володаря, однак, не зупинила військових дій. Для його прихильників тепер розпочалася боротьба за захист прав на престол сина Іоанна Генріха, що увінчалася протягом року цілковитим успіхом.

Тому, коли король Іоанн правив вісімнадцять років, п'ять місяців і чотири дні, відійшов він з цього життя після хаосу світу цього і багатьох марних зусиль, занурений у великій гризоті думки, не посідаючи ані землі, ані, навіть, самого себе (переклад автора)³⁴.

Панування регентів. Дев'ятилітнього Генріха коронували королем Англії 26 жовтня 1216 р. в Глостері. Правління сина Іоанна Безземельного можна поділити на три періоди. Перший пов'язаний із пануванням регентів (до 1232 р.), другий – із сильним володарюванням самого монарха (до 1253 р.), третій – з боротьбою проти баронів³⁵.

Протягом першого періоду правління Генріха III урядували регент Вільям Маршал – граф Пембрук і Стригуїл³⁶, папський легат Гуало, офіційний опікун неповнолітнього Пітер дес Рочес і юстиціарій Хьюберт де Бург. Перед ними стояли дуже важливі завдання, зокрема потреба припинити війну з Людвикум. Після смерті Іоанна Безземельного багато баронів, які перебували в опозиції до монарха, змінили свій погляд. У результаті битви під Лінкольн 20 травня 1217 р. і знищення флоту французьких союзників у Дуврі 24 серпня, Людовик зрікся претензій на англійський престол³⁷.

Наступником померлого в липні 1216 р. Інокентія III став Гонорій III (1216–1227). Його діяльність спрямовувалася на організацію Хрестового походу, а, отже, поліпшення відносин Капетингів з Плантагенетами. Проте його спроби посередництва з представниками ворогуючих партій у червні 1217 р. закінчилися невдачею³⁸. З метою мирних перемовин Вільям Маршал і Людовик уперше зустрілися 5 вересня 1217 р. Невдовзі 11 або 12 вересня 1217 р. відбулася наступна зустріч, на якій обговорили мирні умови, згодом викладені в Ламбетському договорі, завіреному 18 вересня 1217 р. Згідно з його положеннями, за відмову

²⁷ Turner R. V., King John. P. 255.

²⁸ Р. Тарнер вважає, що це пов'язувалося не зі слабкістю монарха, а страхом перед найманцями, яких частина могла бути васалами Філіппа II Августа.

²⁹ Зокрема граф Солсбері, брат короля.

³⁰ Roger z Wendover, Flowers of history, Comprising the history of England from the descent of the Saxons to A.D. 1235. London, 1849. P. 376–377.

³¹ McGlynn S. Op. cit. (ebook).

³² Йдеться тут про Норфолк і Лінкольн. Див.: Turner R. V. Magna Carta. P. 78.

³³ Turner R. V. King John. P. 256–257; I. Кендзерський пише, що правитель помер не 19, а 18 жовтня.

³⁴ Mateusz z Paryża, Monachi Santi Albani, Chronica Majora vol. II A. D. 1067 to A. D. 1216. London, 1874. P. 668.

³⁵ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 311.

³⁶ Надано йому титул *Rector Regis et Regni*.

³⁷ McGlynn S. Op. cit. (ebook).

³⁸ Hanley C. Louis, The French Prince, who invaded England. Padstow ; Cornwall, 2016 (ebook).

від претензій Людовика на англійський престол йому мали заплатити 10 тисяч срібних марок³⁹.

Доба правління регентів становив один з найважливіших періодів для *Великої хартії вольностей* і, відповідно, – для розвитку англійського парламентаризму. Власне, група регентів була відповідальною за долю цілого королівства. Вільям Маршал надав амністію і повернув баронам їх конфісковані землі, а також винагородив прихильників короля. Одним із перших діянь графа Пембрук в уряді регента було відновлення дієвості *Великої хартії вольностей* 24 листопада 1216 р. на зібранні роялістів у Брістолі⁴⁰. Зміст оновленого документа суттєво відрізнявся від текстів, оприлюднених 15 червня 1215 р. Після виїзду Людовика з Англії у вересні 1217 р. вийшла й третя редакція *Великої хартії вольностей*, а також *Лісова хартія* (англ. *Charter of the Forest*)⁴¹. Цей документ підтверджував поступки для великих феодалів, натомість у новому виданні *Великої хартії вольностей* містила низка нових положень.

У 1219 р. помер регент Вільям Маршал, залишивши владу в руках Хьюберта де Бурга, Пітера дес Рочес і Пандульфа, єпископа Вінчестера. Аж до закінчення свого мандату 1221 р. Пандульф відігравав найважливішу роль у державі. Після нього урядовав юстиціарій Хьюберт де Бург, який набув значного авторитету. Його панування мусило, однак, призвести до опору з боку заздрісників. Зокрема 1223 р. дійшло до переможного походу проти заворушень у прикордонній з Уельсом території⁴². Тоді ж де Бург отримав папську буллу, яка проголошувала повноліття молодого короля⁴³. Юстиціарій зміг уникнути безпосереднього конфлікту з Пітером дес Рочес⁴⁴.

Повнолітній Генріх III розпочав урядування з особисто проголошених 1225 р. *Великої хартії вольностей* і *Лісової хартії*. Фактично вона містила тільки дві важливі зміни. Перша з них полягала у заміні формулювання *consilio* (завдяки пораді) на *spontanea et bona voluntate nostra* (з нашої невимушеної доброї волі)⁴⁵. Це свідчило про незалежність монарха і, як у випадку *Великої хартії вольностей* з червня 1215 р., захищало від можливих пізніших зловживань короля⁴⁶.

Другим новим елементом мало бути зобов'язання архієпископів, єпископів, абатів, пріорів, графів, баронів, лицарів, вільних землевласників⁴⁷ та інших підданих до сплати податку в розмірі 1/15 вартості свого рухомого майна в обмін на підтвердження обох документів. Це також пов'язувалося з королівськими планами відбити захоплені на континенті Людовиком VIII (1223–1226) Пуату⁴⁸.

Смерть французького короля Філіппа II Августа в липні 1223 р. змусила англійський двір знову звернути увагу на втрачені Нормандію, Мен і Анжу⁴⁹. Відповіддю на претензію Хьюберта де Бурга була окупація Пуату Людовиком VIII, сином і наслідником Філіппа Августа. Хрестовий похід проти альбігойців, у якому брав участь французький король, закінчився його смертю 1226 р. Наступником Людовика VIII став його 12-річний син Людовик IX (1226–1270), замість якого правила мати Бланка Кастильська. Генріх III хотів використати цю несприятливу при французькому дворі ситуацію, аби почати похід на

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Taswell–Langmead T. P. Op. cit. P. 136.

⁴¹ Правила лісового господарства були перенесені з *Великої хартії вольностей* до нової *Лісової хартії* як окремого спеціального документа.

⁴² Ініціатором опору був Ллівелін ап Іорверт, один з найсильніших уельських принців.

⁴³ Це нагадувало пропаганду, адже мало продемонструвати всім ворогам де Бург, що всілякі надані права й привілеї залежали від підтвердження повнолітнім Генріхом.

⁴⁴ Єпископ мав захищати засуджених у справі попередніх атак на лондонський замок під час подорожі короля в Уельс.

⁴⁵ Taswell–Langmead T. P. Op. cit. P. 139.

⁴⁶ Ibidem. P. 139–140.

⁴⁷ Англ. *freeholders*.

⁴⁸ Taswell–Langmead T. P. Op. cit. P. 140.

⁴⁹ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 315.

континент з метою повернення спадщини Плантагенетів, втраченої ще його батьком⁵⁰. Однак, кампанія 1229 р. виявилася невдалою, що призвело до великої втрати фінансових ресурсів і подальшого ослаблення династії Плантагенетів.

Невміла зовнішня і внутрішня політика, монарші поступки прагненням папи Григорія IX (1227–1241) і, врешті, особистий конфлікт між єпископом Вінчестера Пітером дес Рочес та юстиціарієм Хьюбертом де Бургом мали допровадити до зміни політичної ситуації та внутрішніх домовленостей. У липні 1232 р. де Бурга звинуватили в багатьох злочинах, частина з яких були звичайними наклепами⁵¹. Переслідуваний своїми опонентами він був засуджений до ув'язнення в замку Девізес⁵².

Король Генріх III. Отже, почався новий етап сильного правління короля і його зарубіжних фаворитів. Більшість найважливіших посад Королівської Ради володар передав жителям Пуату⁵³, а посаду юстиціарія, яка втрачала своє значення, – Стефану Сеграве. Присутність чужих вельмож спричинила невдоволення впливових англійських баронів. Вони почали створювати власну опозицію на чолі з Ричардом Маршалом, графом Пембрук і Стригуїл⁵⁴. Хоча еліти не виступали проти володаря і самої держави, але вимагали відсторонення іноземців від займаних посад. Такий підхід, безумовно, був результатом діяльності Вільяма Маршала і Хьюберта де Бург, які впродовж свого панування навчили баронів ідентифікувати себе і власні інтереси з державою⁵⁵. Спочатку конфлікт з опозицією закінчився відстороненням деяких іноземців і смертю графа Пембрук.

Одруження з Елеонорою Прованською. Проте ситуацію в країні не залагодили. В січні 1236 р. Генріх III одружився з Елеонорою Прованською, дочкою Раймунда Беренгера, графа Провансу і сестрою Маргарити Прованської, дружини Людовика IX. Присутність королівської дружини принесла на англійський двір впливи південнофранцузької культури. Королева, однак, запросила також прованських вельмож, які швидко почали займати тут посади⁵⁶. Це знову спровокувало невдоволення англійських баронів, які після смерті графа Пембрук ще не мали нового лідера. Ним невдовзі став граф Лестер Симон де Монфор⁵⁷.

Після смерті короля Іоанна Безземельного його друга дружина Ізабелла одружилася із сином свого давнього нареченого Гуго де Ла Марш⁵⁸. Під час королівської ради 1242 р. Генріх III висунув постулат про введення додаткової фінансової допомоги, призначеної на похід до Пуату, що впливало з обставин попередньої окупації цього регіону братом французького короля Альфонсом і обіцянки Гуго де Ла Марш підняти повстання⁵⁹. Відмова баронів погіршила відносини з монархом. Похід Генріха III на Пуату закінчився поразкою під Талленбурі в липні 1242 р. і поверненням короля до Англії наступного року.

Подальше погіршення стосунків з баронами пов'язувалося зі смертю матері короля Ізабелли 1247 р., прибуттям на англійський двір більшої кількості іноземців, які мали дуже великий вплив на діяльність короля⁶⁰. Цей конфлікт змусив монарха докласти зусиль для отримання додаткових фінансів. Генріх III у своїх діяннях виявляв надмірну імпульсивність,

⁵⁰ Ibidem. S. 316.

⁵¹ Був між іншим звинувачений у крадіжці персня з королівської скарбниці, який, начебто, мав зробити його невидимим.

⁵² Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 317–318.

⁵³ Яких до Англії запросив Пітер дес Рочес.

⁵⁴ Був сином регента Вільяма Маршалла, померлого 1219 р.

⁵⁵ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 318.

⁵⁶ Jones D. Plantageneci Waleczni królowie, twórcy Anglii. Kraków, 2014. S. 216–218.

⁵⁷ Симон де Монфор 1238 р. одружився із сестрою короля Генріха – Елеонорою з Глостер, на той час вдовою Вільяма Маршалла, найстаршого сина померлого 1219 р. регента. До першого особистого спору між королем і його швагром дійшло вже 1239 р., коли правитель відмовив поручитися за борги де Монфорта, одночасно звинувачуючи його у звабленні сестри; див.: Jones D. Plantageneci. S. 217.

⁵⁸ Хьюго де Ла Марш раніше був заручений з найстаршою дочкою Ізабелли й Іоанна Іоанною Плантагенет, яка пізніше вийшла заміж за короля Шотландії Олександра II.

⁵⁹ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 320–321.

⁶⁰ Ibidem. S. 323.

брак незалежності й політичних здібностей. Ситуація у країні врешті-решт вивела на історичну сцену одну з найважливіших фігур того часу – Симона де Монфор.

Після першої сварки з монархом 1239 р. Монфор відправився у Хрестовий похід до Гасконі, де перебував до 1248 р.⁶¹ Однак подальші непорозуміння⁶² переросли у відкритий конфлікт із Генріхом III, в опозицію до якого стала частина баронів та духівництва. Невдоволення невдачами й політикою короля змусило еліти взяти на себе ініціативу реформувати королівство. Король на їхню вимогу мав відправити з країни іноземних фаворитів і піти на поступки вельможам. Результатом зусиль Королівської Ради й скликаного в червні 1258 р. синоду англійського духовенства було видання *Оксфордських провізій*. Цей документ надавав баронам суверенні повноваження, представлені двома окремими органами: Радою і Комісією. Рада складалася з 15 баронів і мала виконавчу владу. До складу Комісії входило 12 баронів і вона виконувала законодавчу функцію⁶³. Крім того, у графствах постали лави присяжних для контролю за посадовими особами⁶⁴. У 1259 р. з ініціативи баронів було підписано мир із Францією, що привело до остаточної відмови Генріха III повернути втрачені маєтки⁶⁵ Плантагенетів⁶⁶. Постала нова опозиція на чолі з дрібним рицарством, яке усвідомлювало привілейовану позицію баронів і очікувало обмеження їхніх впливів. Проявом цього були відредаговані в жовтні 1259 р. *Вестмінстерські провізії*, які проявляли вже антифеодальний характер⁶⁷.

Ослаблення влади монарха і громадянська війна. Події 1259 р. були переломними для Генріха III. Його вкрай нестабільна позиція спричинила перехід керма влади до найстаршого із синів – Едуарда, який уже набирав симпатії підданих⁶⁸. Генріх III спершу ще намагався нівелювати свої поступки, звертаючися до папи з проханням звільнити його від виданих раніше зобов'язань⁶⁹. Це, звичайно, спровокувало громадянську війну, яка для де Монфора була необхідною умовою примусу монарха виконувати попередні домовленості. 14 травня 1264 р. відбулася битва під Льюїсом, у якій перемогу святкувала опозиція. За її результатами відбулося підписання миру, який повертав попередні положення *Оксфордських провізій*. Прихильників Едуарда викликали у парламент⁷⁰. Були встановлені повноваження Королівської Ради, яка мала займатися контролем видатків, консультувати короля під час вибору посадових осіб і суддів та дбати про виконання королем *Великої хартії вольностей*. Інші завдання перейшли змішаній комісії⁷¹. Результатом поразки Генріха III стало ув'язнення наступника трону Едуарда, Генріха Аллеманського й брата короля Річарда та вигнання з країни королеви Елеонори⁷². Відбулося остаточне ослаблення позиції монарха і безпосередньої влади лідера повстанців Симона де Монфора. Його програма подальших реформ політичної системи⁷³ спровокувала опір частини баронів⁷⁴. Це пов'язувалося з новизною

⁶¹ Гасконь була останнім підвладним Плантагенетам регіоном на континенті. Після поразки Генріха III в Пуату вона занурилася в анархію, тому ситуація вимагала прийняття відповідних рішень.

⁶² Це пов'язувалося з ослабленням королівської скарбниці, впертим постійним знаходженням можливостей для отримання нових впливів і збирання нових податків, невдалі спроби отримання для свого сина Едуарда сицилійського престолу та його одруження із сестрою короля Кастилії; див.: Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 323–325.

⁶³ У перервах між сесіями Парламенту.

⁶⁴ Maddicott J. R. *The Origins of the English Parliament, 924–1327*. Oxford, 2010 (ebook).

⁶⁵ У руках Плантагенетів залишилася тільки Гасконь та інші дрібні маєтки.

⁶⁶ Jones D. *Plantageneci*. P. 238–239.

⁶⁷ Завдяки йому васалів було звільнено від судів своїх сеньйорів, феодалів позбавлено права вирішувати апеляції від рішень судів.

⁶⁸ Jones D. *Plantageneci*. P. 242.

⁶⁹ Ibidem. P. 245.

⁷⁰ Ibidem. P. 248.

⁷¹ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 332–333.

⁷² Jones D. *Plantageneci*. P. 248–249.

⁷³ Декларуючи, між іншим, залежність кожного рішення монарха від згоди ради чи регентів Ради в разі відсутності правителя в межах країни.

⁷⁴ Частина з них чинила опір, частина, знаходячись у Франції в товаристві королеви Елеонори, планувала вторгнення до Англії.

запропонованих змін, які були, по суті, протилежними феодальним традиціям XIII ст. У лютому 1265 р. відбулося перше незвичайне засідання Парламенту, в якому взяли участь представники міст і дрібного рицарства⁷⁵. Ця подія докладно відображає положення *Великої хартії вольностей*, що визнає місто Лондон васалом королівства⁷⁶.

Конфлікт поміж найбільш важливими баронами (включаючи Роджера Мортімера) і де Монфором посилювався після втечі з в'язниці принца Едуарда в травні 1265 р. Вирішальна битва відбулася 4 серпня 1265 р. під Івшемом, під час якої де Монфор загинув. Програш графа Лестера посилював репресії щодо його прибічників⁷⁷. Порозуміння між ворогуючими сторонами досягнуто після капітуляції баронів у замку Кенілворт⁷⁸. Оголошений 31 жовтня 1266 р. *Кенілвортський едикт* встановлював умови, після виконання яких повстанців амністували. Також він проголошував право монарха до своєї суверенної влади, зобов'язував того виконувати *Велику хартію вольностей* і *Лисову хартію*⁷⁹. Прибічники де Монфора, взамін конфіскованих раніше речей отримали великі грошові суми⁸⁰. Едикт і капітуляція замку значною мірою втихомирили анархію в країні. У вересні 1267 р. ж залагодився й конфлікт з Уельсом⁸¹.

Останньою перешкодою для досягнення цілковитого миру були амбіції Гілберта де Клер, графа Глостер, який, розчарований політичною ситуацією, на початку 1267 р. зайняв Лондон. Покинув столицю він тільки тоді, коли отримав від короля обіцянку пробачення і дальших державних реформ. У листопаді цього ж року⁸² був виданий останній елемент заспокоєння і відбудови країни – *Статут Мальборо*⁸³. Він складався з дев'яти розділів і через різні правові аспекти фактично підтверджував попередні *Вестмінстерські провізії*⁸⁴. Вже в преамбулі Статуту можна знайти формулювання щодо потреби миру в королівстві і впровадження реформ⁸⁵.

Протягом останніх років життя короля Генріха III не відбулося жодних виступів. Король помер у листопаді 1272 р., залишаючи владу в руках найстаршого сина – принца Едуарда.

Хаос і конфлікти. Як бачимо, панування Генріха III характеризувалося хаосом і постійними конфліктами. З юридичної точки зору, у 1217 р. *Велика хартія вольностей* досягла остаточного вигляду, а версію 1225 р. затверджували й наступні англійські правителі⁸⁶. Надії вельмож, які вони зберігали під час переговорів на «полі званім Руннемеде» в червні 1215 р., реалізувалися. Влада регентів допомогла елітам поєднати власні інтереси з інтересами королівства і монарха. Відновлення *Великої хартії вольностей* 1217 р. і, пізніше, 1225 р. було просто виразом належного приготування баронів до взяття відповідальності за власні дії і долю королівства. Цей документ мав величезне значення для створення підвалин співпраці між монархом і баронами. Відтоді він становив невід'ємний елемент переговорів і впроваджуваних постулатів. *Велика хартія вольностей* для баронів символізувала видану колись Генріхом I *Charter of Liberties (Хартію Вольностей)*, поступово наближаючи їх до свободи, порозуміння і права⁸⁷.

⁷⁵ Maddicott J. R. Op. cit. (ebook.).

⁷⁶ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 334.

⁷⁷ Ibidem. S. 335–336.

⁷⁸ Спочатку були встановлені умови порозуміння, проголошення едикту в жовтні і тільки потім, у грудні, капітуляції баронів, які перебували в замку.

⁷⁹ Jones D. Plantageneci. P. 258–260.

⁸⁰ Kędzierski J. Z. Op. cit. S. 336–337.

⁸¹ Jones D. Plantageneci. P. 60.

⁸² «Anno gratie MCCLX septimo, regni autem Domini H. Regis nlii Regis Johannis quinquagesimo secundo, in Octabus Sanci Martini», дата з преамбули Статуту.

⁸³ Jones D. Plantageneci. P. 260–261.

⁸⁴ Brandt P. The Making and Enforcement of Legislation in Thirteenth Century England. Cambridge, 2003. P. 185–186.

⁸⁵ Statute of Malborough [Електронний ресурс]. URL : <http://www.legislation.gov.uk/aep/Hen3cc1415/52/1>.

⁸⁶ Maitland F. W. The Constitutional History Of England. Cambridge, 1919. P. 15–16.

⁸⁷ В період правління Генріха III він був змушений дотримуватися *Великої хартії вольностей* і *Лисової хартії* – аналогічно, як раніше *Прав з часів Едуарда Сповідника* і *Charter of Liberties (Хартії вольностей)*.

Як період правління короля Іоанна Безземельного, так і володарювання його сина Генріха III були бурхливими часами конфліктів з опозицією баронів. Здається, однак, що барони, діяльність яких активізувалася за відсутнього в країні попередника Іоанна – Річарда Левове Серце, стала чинником, на який слід було зважати усім наступним правителям. На початку правління Генріха III саме еліти взяли відповідальність за долю королівства. *Велика хартія вольностей* перетворилася для них на певний символ. За прикладом своїх попередників, які в скерованих до монарха вимогах покликалися на *Charter of Liberties* чи *Права з часів Едуарда Сповідника*, орієнтиром баронів XIII ст. була *Велика хартія вольностей* – документ, що підтверджував їхні права й скасовував зловживання монарха. У широкому контексті законодавчої діяльності англійських королів до правління Іоанна Безземельного *Велику хартію вольностей* варто розглядати як кульмінацію і переломний момент у формуванні системи *common law* (загального права). Вона була включена в символічний канон документів, що є основою ведення переговорів з монархом, який чинить погано. У схожих прецедентах до XIII ст. еліти апелювали до *Прав з часів Едуарда Сповідника* чи *Хартії Вольностей (Charter of Liberties)* Генріха I. Після 1215 р. таким взірцем стала *Велика хартія вольностей*, котру постійно підтверджували усі англійські правителі аж до панування Генріха VI. Цей документ, будучи взірцем опору баронів і слабкості монарха, виявився й символом занепокоєння особистими інтересами та інтересами цілого королівства.

Magna Carta Libertatum was the result of an agreement between the king and the rebellious barons. Initially, they had a significant impact on the content of the document, and after its release, they took direct steps to keep it in force. The article presents the fate of Magna Carta Libertatum in years 1215–1272 (under the Reign of Henry III), that was, after its release, in the context of the actions of barons and their conflicts with king John but also with his son Henry III. Over the half-century rule of Henry III were associated with significant internal conflicts and rebellion of barons who have a different opinion about the monarch policy. One of the most important documents, the Great Charter of Freedom, remained the appeal element between them.

Key words: Magna Carta Libertatum, king John, Henry III, barons, England, the king.

УДК 94 (477) «13/16»

Ярослав Баштейвич (Львів, Україна)

СУСПІЛЬСТВО РУСЬКОГО Й БЕЛЗЬКОГО ВОЄВОДСТВ НАПЕРЕДОДНІ ТА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1648–1649 рр.)

У статті проводиться аналіз суспільних настроїв у Руському і Белзькому воєводствах від часу їх входження до Польського королівства (з 1430-х рр.) до початкового етапу Хмельниччини (1648–1649 рр.). Також автор окреслює причини відсутності козащини у вказаних землях та мотиви залучення до боротьби окремих суспільних груп (шляхти, духовенства, міщан та селян).

Ключові слова: Західний похід Богдана Хмельницького, Руське й Белзьке воєводства, суспільні верстви, козацтво.

Український історик Степан Томашівський понад століття тому зазначав, що вплив Хмельниччини настільки великий, що відчувається й досі¹. Однак у суспільно-політичній думці уже здавна явище українського козацтва, а також сформованої згодом на його основі Гетьманщини, асоціюється фактично й виключно з територією Наддніпрянщини. Натомість

¹ Томашівський С. Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину (Два місяці української політики 1648 р.). Львів, 1914. С. 2.

роль суспільних станів Руського й Белзького воєводств у цих процесах вчені майже не враховують. Хоча можна сказати навіть те, що саме завдяки людності з окреслених теренів козацтво сформувало свою ідентичність, а Національно-визвольна війна середини XVII ст. набрала таких масштабів.

У роботі, окрім опублікованих джерел, використано праці українських та польських дослідників. Попри напевно доволі значні історіографічні обсяги вивчення Хмельниччини, питання ролі у ній земель історичної Галичини та Белзької землі є майже невідомим. Найгрунтовнішими є й досі видані у 1898 та 1914 рр. розвідки С. Томашівського, насичені великим джерельним матеріалом. У радянський період тема теж вивчалася (наприклад, праці В. Грабовецького, Я. Ісаєвича, Ю. Гроссмана), але акцентувалося на єдності галичан з Московською державою та на соціальному характері змальованих подій. Протягом останнього десятиліття з'явилася низка праць, де висвітлено окремі аспекти окресленої теми. Це, зокрема, дослідження І. Смутка, І. Сковчиляса, В. Смолія та В. Степанкова, О. Ярошинського, З. Федунківа, Б. Омельчука, Р. Голика та ін. Польська історіографія тривалий час апелювала до руйнівної сили Хмельниччини (О. Чоловський) або до її соціального характеру у другій половині XX ст. (Я. Шафлік), але з кінця 1980-х рр. дослідження втратили ідеологічне й націоналістичне забарвлення. З праць сучасних польських істориків у роботі використано дослідження А. Гливи, Д. Купіша, Е. Каліновського тощо.

У статті аналізуються суспільні процеси на теренах колишньої Галицько-Волинської держави, окреслюються різного роду причини відсутності тут козащини, визначається роль, яку відіграли суспільні верстви руського населення Галичини і Белзької землі у формуванні козацтва Середнього Подніпров'я, а також ставлення суспільства згаданих територій до Хмельниччини.

Попри те, що українська національна революція середини XVII ст. розпочалася з території Наддніпряни, а її рушійною силою було козацтво, прояви національного руху спостерігаються і значно раніше на території Галичини, оскільки саме там найкраще можна простежити антагонізм між польською й українською націями через тривалий період співжиття на одній території². Із входженням західноукраїнських земель до Польського королівства спостерігаються й соціально-економічні відмінності цих територій від загальноукраїнського масиву, які й привели до того, що в Галичині не розвинувся козацький стан³. Оскільки ще від часів татаро-монгольської навали територія Галицько-Волинської держави, а згодом Руського воєводства, була більш густо заселеною порівняно, наприклад, із теренами Київщини, це також зумовило на цих землях більшу соціальну диференціацію та стратифікацію.

Так, порівняно з теренами Подніпров'я, у Руському й Белзькому воєводствах значно більший відсоток становив шляхетський стан. Це пояснюється тим що, окрім місцевого боярства, на новоприєднані землі колишнього Галицько-Волинського князівства рушила велика кількість шляхти⁴, яка збільшувала своє землеволодіння та впродовж наступних кількох століть споріднювалася з місцевою елітою, а, своєю чергою, остання масово приймала католицизм⁵. Ці процеси активно підтримували польські королі, які надавали шляхетству все нові привілеї на землі Галичини⁶. Зрештою вже в XVI ст. фактично вся заможніша шляхта Руського воєводства втратила риси своєї національності й «злилася» з польським елементом, а українство збереглося лише серед представників дрібної шляхти⁷,

² Флоря Б. У истоков польско-украинского конфликта // Славяноведение. 2004. № 4. С. 28.

³ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // Записки НТШ. Львів, 1898. Т. 23–24. С. 4.

⁴ Грабовецький В. Західно-українські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. Київ : Наукова думка, 1972. С. 17–18.

⁵ Смуток І. Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.). Історико-генеалогічне дослідження. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: 07.00.06. Київ, 2018. С. 109–111.

⁶ Там само. С. 92–95.

⁷ Грушевський М. Українська шляхта в Галичині на переломі XVI–XVII в. // Бібліотека «Дзвонів». Львів, 1938. Ч. 28. С. 5–9.

але і ті, і ті формально володіли рівними політичними правами, тому й були лояльно налаштованими до польської влади⁸. Шляхта не могла організувати й належної оборони своїх земель від татарських набігів, оскільки впродовж XVI ст. остаточно перетворилася з «рицарів у землевласників»⁹, тому українська людність Руського воєводства неодноразово зверталася за допомогою до сусідніх волинських князівських родів (наприклад, Острозьких)¹⁰. Бажаючи примножити свої прибутки, шляхта захоплювала селянські господарства й чинила все більший тиск на міста, чим провокувала конфлікти та спроби опору, що особливо підкреслювали радянські історики¹¹.

Як зауважив Борис Флоря, найчіткіше простежується розвиток конфлікту в центрі Руського воєводства у Львові, де «[...] православні “русини” зустрічалися з цілою низкою заборон, що й ставило їх у нерівноправне становище»¹². У Руському воєводстві від часу запровадження Магдебурзького права фактично діяло негласне правило, що міське самоврядування може надаватися лише католикам. А оскільки і в XVII ст. у Галичині було зовсім небагато сільських католицьких парафій¹³, то в містах релігійне протистояння відобразилося найяскравіше¹⁴.

Якщо ще Казимир III та Людовік I намагалися продемонструвати свою лояльність до місцевого православного населення – 1371 р. було відновлено Галицьку митрополію, – то уже за Владислава II Ягайла її ліквідували з утворенням намісництва, а указами 1412 та 1423 рр. король переніс центр римо-католицької митрополії з Галича до Львова й доручив львівському архієпископу нагляд за «еретиками та схизматиками» на території Галичини, аби ті «не шкодили Католицькій церкві»¹⁵. Саме таке ставлення до православних як до «схизматиків» переважатиме і в наступні періоди. Через падіння Константинополя під навалю турків 29 травня 1453 р. Православна церква опинилася у ще гіршому становищі¹⁶: фактично чували над нею в Галицькій Русі другої половини XV – першої половини XVI ст. сумнівної репутації опікуни-критори. Номінації на церковні уряди тут здійснювали з благословення не православних, а римо-католицьких ієрархів, а нагляд за православним кліром часто надавали світським урядникам¹⁷. Хоча православних священників і далі ставили з Києва¹⁸. Таке становище зберігалось аж до 1540-х рр., коли через вимоги міщан вдалося відновити посаду православного єпископа, але згодом міщани й боролися зі зловживаннями тих таки єпископів¹⁹.

Втім, із середини XVI ст. (через нові загрози Реформації) посилювався також наступ католицизму, у містах Галичини з'явилися єзуїтські осередки, школи, які намагалися відвернути від православ'я²⁰. Міщани-русини, які не мали змоги самотужки захистити свої

⁸ Флоря Б. Указ. соч. С. 34.

⁹ Грабовецький В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст. Львів : Вид-во Львівського університету, 1966. С. 19–20.

¹⁰ Рудницький С. Руські землі Польської корони при кінці XV в. Ворожі напади й організація пограничної оборони // Записки НТШ. Львів, 1899. Т. 31–32. С. 26.

¹¹ Сагайдачна Н. Становище українського населення Галичини напередодні Хмельниччини: історіографічний аспект // Галичина: науковий і культурно-просвітній, краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5–6. С. 112–113.

¹² Флоря Б. Указ. соч. С. 28.

¹³ Сагайдачна Н. Назв. праця. С. 112.

¹⁴ Флоря Б. Указ. соч. С. 29.

¹⁵ Скоцилас І. Польське «право патронату» та особливості правового становища Галицької (Львівської) єпархії в XV–XVII століттях // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук. Вип. 10. Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. Львів : Вид-во ЛКА, 2011. С. 110.

¹⁶ Там само. С. 107.

¹⁷ Там само. С. 101–111.

¹⁸ Там само. С. 110.

¹⁹ Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ : Наук. думка, 1966. С. 72–73.

²⁰ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Вид. 2. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 72.

права, створили братства (рух досягнув свого апогею наприкінці XVI – на початку XVII ст.). Найважливішу роль братство займало при Львівській Успенській церкві. Саме братства, як зазначають дослідники, ставали головними центрами опору наступові на права русинів-українців: з них подавали скарги до магістрату, а то й королю²¹. Але вони задовольнялися певними правовими поступками, що їм надавали у міських радах, і не виступали за збройне вирішення конфліктів²². Саме зі Львівського братства, коли напередодні укладення Берестейської унії в місті почалися переслідування православних, розсилали звернення з проханням захисту «[...] до князів, і панів, і всіх православних християн грецького обряду»²³. Братчики налагодили зв'язок із репрезентантами русинства (українства) з інших українських земель: мали вже досвід від співпраці з волинськими князями, наприклад, родиною Острозьких, яка вже з початку XVI ст. почала втручатися в релігійну ситуацію в Галичині й виступала проти покатоличення²⁴.

Після запровадження постанов Варшавської конфедерації 1573 р., а саме щодо релігійних свобод усієї шляхти, із сеймиків Руського воєводства в наступні десятиліття лунали вимоги виконання її статей²⁵. Як відомо, хоча львівський єпископ Гедеон Балабан був одним з ініціаторів об'єднання Церков на унію він не перейшов, як і вся Львівська єпархія. Попри те, що Берестейський унійний собор наклав анафему на львівського й перемишльського єпископів, це не вплинуло на життєздатність Православної церкви. Хоча унійні тенденції виглядали вражаюче, переходи на унію не стали масовими, а єпископи почали виконувати функції екзархів Константинопольського патріархату²⁶. У першій половині XVII ст. було чимало спроб унійних митрополитів захопити Львівську єпархію, але львівське міщанство завдяки Ставропігійному братству зберегло позиції православ'я²⁷. Не хотіли переходити на унію, можливо, не так через догматичні питання, як через відверте втручання шляхти, римо-католицьких ієрархів у руські релігійні справи православних²⁸. Втім, доля православ'я, унії у різних регіонах безпосередньо залежала від релігійних симпатій землевласників, у володіннях яких знаходилися парафіяльні храми²⁹. Якщо, до прикладу, у Волинському воєводстві, де уніатство було набагато поширенішим, воно стало сприйматися як перешкода насадженню католицизму аж від 1640-х рр.³⁰, то у Львівській єпархії Руського воєводства, де зберегло свої позиції православ'я, уніатство фактично зразу трактувалося вороже, що простежується, зокрема, в діяльності Яна Дмитрія Суліковського³¹.

У найбільш важкому становищі в Руському воєводстві перебували селяни – не лише щодо інших верств суспільства Галичини, а й відносно селянства з Поділля і Наддніпрянщини, куди регулярно зі своїми нападами навідувалися татари. У радянський період особливо наголошувалося на серйозній експлуатації західноукраїнського селянства. Так, через екстен-

²¹ Грабовецький В. Західно-українські землі... С. 38–39.

²² Гербільський Г. Західноукраїнські землі в роки Визвольної війни і воз'єднання України з Росією (1648–1654 рр.) // 300 років воз'єднання України з Росією : Наук. зб. Львів, 1954. С. 60–61.

²³ Флоря Б. Указ. соч. С. 29.

²⁴ Мицько І. Костянтин Іванович Острозький та церква Галичини // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Вип. 18. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2011. С. 63–64.

²⁵ Галушка Ю. Ставлення руських сеймиків до реформованих віровизнань Речі Посполитої упродовж 90-х рр. XVI ст. // Студентські історичні зошити. Івано-Франківськ, 2016. Вип. 7 : Спеціальний випуск, присвячений українсько-польським відносинам Х–XXI століть. С. 37–38.

²⁶ Скочиляс І. Рецепція Берестейської унії у Львівській єпархії в першій половині XVII століття (спростування одного історіографічного міфу) // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą / pod red. M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka i K. Wiszowatej-Walczak. Białystok, 2012. S. 778–779.

²⁷ Ibidem. S. 779–783.

²⁸ Ibidem. S. 786.

²⁹ Ibidem. S. 789.

³⁰ Ярошинський О. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2005. С. 50.

³¹ Скочиляс І. Рецепція Берестейської унії у Львівській єпархії... С. 791.

сивний спосіб господарювання – фільварки, які виникали на теренах Західної України уже наприкінці XIV – на початку XV ст., шляхта, окрім постійного збільшення тривалості панщини й різноманітних повинностей, почала масово захоплювати селянські наділи (а часто й маєтки дрібної шляхти) і приєднувати їх до своїх господарств³². З XVI ст. в Галичині поширювалася система оренди маєтків, саме від орендарів (здебільшого, представники середньої шляхти) найбільше потерпали селяни³³. Це підтверджується тим, що у гродських книгах акти оренди маєтків становлять вагомий частку документів³⁴. Зростання фільваркової системи впродовж другої половини XVI – першої половини XVII ст. призводило до все більшого розорення й розшарування селянства³⁵. До цього слід додати й постійні війська, які часто розміщувалися саме на території Галичини й діяли в зайнятих маєтках не набагато краще татар³⁶. Водночас посилювався опір селянства, який проявився у різних формах, зокрема: поданні численних скарг королю, втечі цілих сіл та міст або збройних виступах проти орендарів чи шляхти³⁷. Через набіги татар освоєння придатних для господарства земель Карпат тривало фактично до середини XVII ст.³⁸ Тому саме гірські райони Карпат, поруч із Поділлям й Наддніпрянщиною, від XIV ст. стали місцем втечі для селян і міщан³⁹. Через соціально-економічні причини на Прикарпатті постав рух опришків, який активізувався на початку XVII ст.⁴⁰ Цікаво, що шляхті вдавалося набагато швидше організувати загопи для придушення опришківського руху⁴¹, ніж організувати оборону проти татарської загрози.

З вищеназваних причин зрозуміло, чому людність фактично всіх суспільних верств оплоту українства на західному кордоні – терени Руського й Белзького воєводства, долучилася до Хмельниччини.

Активно підтримало козацький рух селянство (зокрема у Галичині), що дослідники часто логічно пояснюють намірами покращення свого становища. І здавалося б, що в цьому випадку не можна говорити про національне питання, бо ж навіть свої напади селянські загопи спрямовували не лише на маєтки польської шляхти, але й української православної⁴². Але з іншого боку, можливо, дещо несподівано, але непоодиноким явищем було те, що селяни Руського воєводства могли добровільно обороняти маєтки панів від мародерів⁴³, незалежно від національності. Окрім цього, є певні нюанси, що дозволяють до соціального характеру повстання додати національні нотки. Зокрема, шляхта Придніпров'я імовірно не бачила великої загрози від своїх підданих, оскільки геть не була готовою до виступів й не змогла організувати оборони. Тому вона швидко покинула свої володіння уже з першою хвилею заворушень. А організувати сеймики вдалося лише наприкінці червня – початку липня 1648 р., і то вже в Житомирі та Луцьку. Натомість шляхтичі західноукраїнських воєводств, а також сусідніх Краківського, Сандомирського, Люблінського фактично з кінця травня – початку червня розпочали приготування до оборони⁴⁴ (у Руському воєводстві – ще

³² Грабовецький В. Антифеодальна боротьба... С. 23–24.

³³ Гроссман Ю. Західноукраїнські землі перед Визвольною війною 1648–1654 рр. // 300 років возз'єднання України з Росією: Наук. зб. Львів, 1954. С. 23.

³⁴ Сагайдачна Н. Становище українського населення... С. 112.

³⁵ Грабовецький В. Антифеодальна боротьба... С. 23.

³⁶ Там само. С. 24.

³⁷ Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів. Київ : Наукова думка, 1990. С. 14–22, 134–141.

³⁸ Сагайдачна Н. Становище українського населення... С. 112.

³⁹ Грабовецький В. Антифеодальна боротьба... С. 29.

⁴⁰ Там само. С. 31–38.

⁴¹ Грабовецький В. Антифеодальна боротьба... С. 36–41.

⁴² Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. 2-ге вид. Львів : Світ, 1990. С. 126.

⁴³ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі... С. 57.

⁴⁴ Kupisz D. Próby organizacji wojsk „obrony domowej” przez szlachtę województw kijowskiego, braclawskiego i czernihowskiego (1649–1650) // Kwartalnik Historyczny. 2018. R. CXXXV. S. 7–8; Kalinowski E. Strachy na Lachy – na Podlasiu: szlachta ziemi bielskiej w walce z powstaniem Chmielnickiego (1648–1649) // Przegląd Historyczny. 2014. R. 105. № 1. S. 7; Szaflik J. Nastroje wśród społeczeństwa Lubelszczyzny w okresie wojny narodowo-wyzwoleńczej na

11 квітня, задовго до переможних для козацтва битв, сеймик у інструкціях послам просив короля вгамувати «козацьку сваволлю» і відновити спокій)⁴⁵. Окрім цього, уже після перемог Хмельницького, з травня стали поширюватися чутки про розісланих останнім аж під Краків шпигунів, які «бунтували» народ. Загроза була такою великою, що шляхта Галицької землі в червні вирішила не відправлятися до спільного посполитого рушення, а тримати «оборону на місці»⁴⁶.

Те, що фактично звідусіль від західноукраїнського селянства лунали погрози полякам (як нації), можна пояснити тим, що в Галичині саме «польськість» стала однією з головних ознак привілейованого стану (і українським заможним родам для посідання державних урядів доводилося частково або повністю «ополячуватися», тобто, входити в суспільну верству Речі Посполитої). Тому там, де руська шляхта вже міцно увійшла до суспільного організму Речі Посполитої, вона виступила проти Хмельниччини, як-от з Перемишльщини⁴⁷, або ж втекла в західну Польщу чи Угорщину, як рід Шептицьких⁴⁸. Але при цьому, навіть у розпал Хмельниччини, В. Липинський нарахував серед повстанців понад шість тисяч шляхти (і з Галичини)⁴⁹. Так і в Руському воєводстві шляхта, хоча і в менших масштабах, долучилася до виступів (особливо з Галицької землі); часто шляхтичі очолювали повстанські загони (як Семен Височан)⁵⁰. За таких умов опозиційні до Хмельниччини шляхтичі з «Червоної Русі» або закидали гетьману «зрадництво», або ж підтримку за козацькі вольності⁵¹, не побачивши національного підтексту у виступі. Можливо, частина шляхти, яка підтримала боротьбу на стороні Хмельницького, мислила, як волинський шляхтич Єрлич, який критикував гетьмана за знищення маєтків середньої шляхти, але хвалив за знищення магнатських володінь⁵².

До Хмельниччини активно долучилися і міщани Галичини. Ще перед вступом козацького війська спостерігалися повстання в кількох містах – Тереховлі⁵³, Яворові⁵⁴. Хоча окремі міста: Броди, Белз, Руська Рава, Коломия «залишалися вірними Речі Посполитій»⁵⁵. Наприклад, у Львові руське населення, не боячись репресій, допомагало козацтву: «Хмельницький забирає українські міста, оскільки вони самі йому піддаються, [...] планує в подальшому, після з'єднання з великою кількістю татар, рушити на Люблін. У Львові виявилася велика зрада від русі: перехоплено 10 листів від Хмельницького, декілька бочок пороху, немалі гроші, які відправили зі Львова для підтримки Хмельницького. На що вже Львів, котрий не відчуває нестачі в силах для своєї оборони, але і його залишають люди багатші,

Ukraine (1648–1654) // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne*. 1956. № 11. S. 62.

⁴⁵ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp . Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. Lwów, 1909. T. 20. S. 505–510.

⁴⁶ Czolowski A. Z dziejów Chmielnicyzny na Podkarpaciu // *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*. 1931. T. 2. S. 2.

⁴⁷ Смуток І. Руська шляхта Перемишльської землі... С. 225.

⁴⁸ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упорядн. о. Ю. Мицик ; Редколегія В. Брехуненко, Д. Бурім, О. Маврін, П. Сохань, Г. Швидько. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канадський інститут українських студій (Едмонтон). Київ, 2012. Т. 1 : (1648–1649 рр.). С. 419.

⁴⁹ Ярошинський О. Волинь у роки... С. 176.

⁵⁰ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі... С. 56, 115–117.

⁵¹ Дарчик С. Окремі аспекти початкового етапу повстання Б. Хмельницького в мемуарах сучасників // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 2009. Т. 17. С. 58–60.

⁵² Там само. С. 56–57.

⁵³ Стрішенець М. Тереховлянщина в період національно-визвольної війни під керівництвом гетьмана Б. Хмельницького // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 14.

⁵⁴ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі... С. 87.

⁵⁵ Там само. С. 44, 81–82.

побоюючись зради». Але львів'яни засуджували союз козацтва з татарами («невірними»)⁵⁶. Цікаво, що при зустрічі козацтва з репрезентантом українства в Галичині львівськими братчиками, останні проявили готовність до співпраці, оскільки зустрічалися з особистим капеланом Хмельницького. А частина братчиків згодом навіть перейшла на сторону козаків й служила у козацькому війську⁵⁷. Але у автора Львівського літопису (М. Гунашевського) захоплення козацтвом (як це простежувалося у попередній період) поєднується 1648 р. з образом безжальних воїнів та детальним описом козацьких руйнувань краю⁵⁸. Ці погляди є відображенням так званого поміркованого крила повстанців⁵⁹, які бачили себе частиною «Русі», але бажали зайняти місця польської знаті, тому їх лякали радикальні селянські маси (чернь).

Так само й польська сторона не лише в українських, а й у етнічно польських воєводствах, хоч відкрито і не заявляла про національні мотиви виступів, але, готуючись до оборони, наголошувала не залучати до неї русинів⁶⁰. Наприклад, у Люблінському воєводстві заборонили продавати олово і порох, особливо тим, що «походили з України»⁶¹, хоча там упродовж 1648–1649-х рр., на відміну від сусідньої Холмщини, майже не було селянських виступів⁶². У Підляському воєводстві теж було проведено низку застережних заходів для виявлення «внутрішніх ворогів»⁶³. Так, Хмельниччина породила так звані *strachy na Lachy*, а найбільше шкоди етнічно польські території зазнали через постої власних військ, проти яких «міг боронитися тільки Пан Бог»⁶⁴. Вочевидь такого «великого страху» додавала шляхта з Подніпров'я, яка з весни 1648 р. втікала все далі на захід⁶⁵.

Цікавою особливістю, яка дещо відрізняє характер Національно-визвольної війни в Галичині від решти українських земель, була доволі масова участь у ній кліриків. Так, з актових книг Руського воєводства відомо понад 100 імен представників духовництва, які, попри свій сан, організовували загони, разом із селянами брали до рук зброю і нападали на панські маєтки, серед них були навіть сотники й полковники⁶⁶. Окрім того, якщо вони не брали безпосередньої участі, то «намовляли до непокори»⁶⁷. А на оборонні заходи духовництво з Буська реагувало відгуком: «Чути того Ляха, бо ще їм козаки не дали себе пізнати»⁶⁸. Залученню до боротьби кліриків сприяли й вимоги Хмельницького, відображені в інструкції послам у Варшаву за червень 1648 р.: «Що до нашого духовенства стародавньої грецької віри, то дуже просимо його не чіпати, і ті святі церкви, які у Любліні, Красному Ставу, Сокалі та в інших містах силою були унією поневолені, при давніх вольностях залишити»⁶⁹. Згідно з цим, мало б бути негативне ставлення Хмельницького до уніатів, але майже невідомо про їх вбивства козаками, а суперечності обмежувалися захопленням православними уніатських церков, монастирів (так, майбутнього уніатського єпископа Якова

⁵⁶ Гіпіч В. Юзеф Бартоломій Зіморевич. Життя та світогляд львівського міщанина XVII століття // Київська старовина. 2012. № 4. С. 154.

⁵⁷ Ісаєвич Я. Братства та їх роль... С. 114.

⁵⁸ Голик Р. Війна і Русь: Еволюція уявлень про збройні конфлікти у середньовічній та ранньомодерній культурі та їх рецепція у модерній Галичині // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2011. Вип. 20. С. 224–226.

⁵⁹ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. С. 126.

⁶⁰ Kalinowski E. Strachy na Lachy – na Podlasiu... S. 14.

⁶¹ Szaflik J. Nastroje wśród społeczeństwa Lubelszczyzny... S. 63.

⁶² Ibidem. S. 72.

⁶³ Kalinowski E. Strachy na Lachy – na Podlasiu... S. 30–36.

⁶⁴ Ibidem. S. 56.

⁶⁵ Kupisz D. Próby organizacji wojsk «obrony domowej»... S. 23–24.

⁶⁶ Харишин М. Богдан Хмельницький та Українська православна Церква (1648–1657 рр.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). 1995. № 4. С. 94; Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі... С. 53–56.

⁶⁷ Пестрікова О. Образ українських козаків у творчості польського історика Людвика Кубалі // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. 2017. Вип. 15. С. 23.

⁶⁸ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі... С. 12.

⁶⁹ Цит. за: Іваненко-Коленда С. Митрополит київський, галицький та всієї Русі Гавриїл Коленда // УІЖ. 2006. № 5. С. 89.

Сушу викинули з монастиря через паркан)⁷⁰. Таке, порівняно терпиме, ставлення Хмельницького до уніатів було важливим для русинів фактично уніатської Холмщини, яка теж долучилася до Національно-визвольної війни у жовтні – листопаді 1648 р.⁷¹ Загалом для уніатів Холмщини в ці часи були характерними часті переходи з унії у православ'я і навпаки. А селяни, які належали уніатському духовництву і, напевно, були уніатами, також оголошувалися козаками і брали участь у військових діях (бувало, що до них долучався і уніатський клір)⁷². Та в Києві, ймовірно під впливом православних ієрархів, радикалізувалося ставлення гетьмана до унії: «Щоб імені унії не було, тільки римський і грецький закони [...]»⁷³. Такі ж тези були включені козацькою стороною і до Зборівської угоди 18 серпня 1649 р. Цікаво, що «рятівником унії» тоді виступив православний шляхтич А. Кисіль, який у переговорах з козацтвом апелював до релігійної толерантності⁷⁴.

Варто наголосити й на тому, що значна частина мирного населення (православних/русинів) Галичини через страх не підтримали Хмельницького, вони ж часто допомагали польській стороні, як це видно з облоги Збаража⁷⁵. До того ж, козаки у своєму війську часто прирівнювали чернь (селян) до худоби, посиляли її як «гарматне м'ясо»⁷⁶. Адже козацькі й татарські загони нерідко руйнували не тільки маєтки заможної шляхти, а й селянські; подекуди грабували захоплені селянами міста; знищували православні церкви (захоплення собору Св. Юра різко засудив львівський літописець)⁷⁷; татари забирали величезний ясир тощо (наприклад, втрати Перемишльської землі були такими великими, що господарство вдалося відновити лише до середини XVIII ст.)⁷⁸. Все це призвело до розчарування суспільних верств від створеного колись ідеалу козацтва, тому уже з наступним приходом козаччини в Галичину 1655 р. її майже ніхто не підтримав⁷⁹. Чимало руського населення після подій 1648–1649-х рр. емігрувало на територію Гетьманщини, як полк Семена Височана (а звідти й на Слобожанщину)⁸⁰, а ті, хто залишився, стали «більш компромісними», що проявилось у релігійних питаннях (призвело в майбутньому до переходу на унію єпархій Західної України), а залишки шляхетської верстви полонізувалися й увійшли до складу регіональної еліти⁸¹.

Похід Хмельницького мав величезне значення для Руського й Белзького воєводств. Адже створення Гетьманщини й численні міграції туди населення з Галичини привели до послаблення опору перед «польськістю» і частковою асиміляцією (наприклад, той таки перехід в унію). Хоча, як інколи підкреслюється у польській історіографії, Хмельниччина спричинила згодом поділ українських земель між Річчю Посполитою та Московською державою, але чи мало б шанси руське (українське) населення (особливо з теренів Галичини) встояти й не поєднатися з річпосполитською ідентичністю, якщо б не було створено Гетьманщини, а також, закликів в універсалах гетьманів – І. Виговського, П. Дорошенка до єднання всіх українських земель!?

⁷⁰ Там само. С. 90.

⁷¹ Szaflik J. Nastroje wśród społeczeństwa Lubelszczyzny... S. 66.

⁷² Візер С. Місце уніатської церкви в структурі держави Б. Хмельницького // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки. 2004. С. 60.

⁷³ Цит. за: Візер С. Місце уніатської церкви... С. 57–58.

⁷⁴ Іваненко-Коленда С. Митрополит київський... С. 90.

⁷⁵ Окаринський В. Стереотипи свідомості воюючих сторін у їх ставленні до цивільного населення на прикладі облоги Збаража та за умовами Зборівського миру 1649 р. // Україна–Європа–Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. Тернопіль, 2009. Вип. 3. С. 50–52.

⁷⁶ Там само. С. 53.

⁷⁷ Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. Київ : Наук. думка, 1971. С. 123.

⁷⁸ Gliwa A. Najazd tatarsko-kozacki na Ruś Czerwoną w 1648 r. Straty materialne i demograficzne na terenie ziemi Przemyskiej // Rocznik Przemyski. T. XLV. 2009. Z. 1 : Historia wojskowosci. S. 52–60.

⁷⁹ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі... С. 109.

⁸⁰ Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук. 1932. С. 2–3.

⁸¹ Смуток І. Руська шляхта Перемишльської землі... С. 408–409.

The article analyzes social moods in the Ruthenian and Belz voivodeships from the time of the entry of these lands to the Kingdom of Poland (1430-s) to the initial stage of Khmelnychchyna (1648–1649). The author also outlines the reasons for the absence of the Cossacks in the specified voivodeships and motives of involvement in the struggle of certain social groups of Galithia (gentry, clergy, citizens and peasants).

Key words: *Western campaign of Bogdan Khmelnytsky, Ruthenian and Belz voivodeships, social groups, Cossacks.*

ЕТНОЛОГІЯ. ЕТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477.39)

Віталій Бойчук (Івано-Франківськ, Україна)

ДУХОВНІ ЗЦІЛЕННЯ В ТРАДИЦІЙНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ПРИКАРПАТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЦЬКОЇ ЧУДОТВОРНОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ З КРИЛОСА)

У статті на основі свідчень респондентів та історіографічної літератури продемонстровано приклади фізичного й духовного зцілення населення Прикарпаття Галицькою чудотворною іконою Божої Матері з Крилоса. Християнська Церква шанує ікону як чудотворну, яка має здатність лікувати будь-які недуги, зміцнює людську віру, рятує від скорботи, зневіри та спокус. Галицька чудотворна ікона Божої Матері з Крилоса увійшла до історії Української греко-католицької церкви й України загалом і добре збереглася в народній пам'яті населення Опілля. Під час польових етнографічних досліджень на території Галицького Опілля прослідковано трансформаційні зміни особистого бачення і ставлення до Галицької чудотворної ікони Божої Матері з Крилоса. З'ясовано, що могутнім засобом чудотворної ікони серед народу прийнято вважати віру і молитву, котрі сприяють духовній стійкості.

Ключові слова: *чудотворна ікона, свідчення про чудесні зцілення, фізичні й духовні зцілення, реліквія, духовність.*

У християнському середовищі відомо чимало ікон Діви Марії, які шанує християнська Церква як чудотворні, здатні виліковувати недуги, зміцнити у вірі, врятувати від зневіри та спокус. В Україні особливо відомі реліквії, що прославилися своєю незвичайною історією є достатньо. Саме серед таких – Галицька чудотворна ікона Божої Матері з Крилоса. В українській науковій літературі відсутні комплексні праці з дослідження випадків зцілення чудотворною іконою в Крилосі на основі польових етнографічних матеріалів та історіографічної літератури, проте існує декілька наукових розвідок, які торкалися тематики опосередковано. Звідси основною метою статті виступають такі основні елементи духовності як віра та молитва до чудотворної ікони, що водночас слугують засобом оздоровлення вірян.

Сьогодні село Крилос славиться не тільки своєю величною історією, що сягає корінням у сиву давнину, але й високою духовністю. Адже саме тут був розташований центр Галицької держави – місто Галич, яке не лише було столицею, а й місцем паломництва тисяч вірних з різних куточків Галицької землі. А вабила їх сюди своїм неповторним світлом Чудотворна ікона Матері Божої, яка знаходилася у кафедральному Успенському соборі, збудованому в часи правління князя Ярослава Осмомисла.

Засновник стольної Галицької кафедри подбав також про чудотворну ікону його опікунки Богородиці. Про неї писав географ Ф. Сярчинський у своєму «*Географічному словнику*», де під словом Крилос згадано: «Образ Богородиці в цій церкві (в Крилосі) уважали за Чудотворний. За переказом, галицькі князі мали його з Царгороду, брали з собою на війну, і звідси для безпеки перед татарами він був перенесений до церкви Львівських оо. Василян, а як опісля домініканці зайняли у Львові своїм монастирем місце Василян, тоді цим монахам і згаданий образ дістався»¹.

¹ Львівська бібліотека НАН України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів і стародруків. Ф. 77. А. Петрушевича. СПБ. № асп – 981/п.116, Акти і документи Унівського, Онуфріївського та інших монастирів (1641–1780). Оригінали та копії. 18 док., 25 с.

Згідно з іншою версією ікона потрапила до Галича 1113 р. У цьому трактуванні доречно звернутися до рядків давньоукраїнського літописання 1146 р., коли під час війни між великим князем київським Ізяславом Мстиславовичем і галицьким володарем Володимирком Володаревичем місто Звенигород було історичним попередником Галича: «Бог обо і свята Богородиця ізбавили од лютої раті»².

Ікона, яка у XII ст. зберігалася в Успенському соборі, вважають дослідники, пов'язана з чудотворною іконою з Успенської церкви в Крилосі. Це була ікона Одигітрія – та, що вказує шлях. Вважається, що цю ікону між 422–466 рр. привезла з Єрусалима дружина імператора Східної Римської імперії (Візантії) Феодосія Молодшого імператриця Євдокія і подарувала її його матері – цариці Пульхерії³.

Ікона Одигітрія протягом півтора сторіччя мандрувала світом. А впродовж дев'яти сторіч наші предки, як і їхні наступники, мешканці Прикарпаття, з особливою пошаною ставилися до Галицької чудотворної ікони, яка, ймовірно, має певний зв'язок з чудотворною іконою княжих часів.

У 1303 р. було засновано Галицьку митрополію. Духівництво, яке мало осідок на Крилоській горі, подбало про чудотворну ікону Галицьку, яку пізніше переписало і залишило в Галичі для прийдешніх поколінь⁴. Чудотворна ікона Матері Божої зберігається в Успенській церкві Галича (с. Крилос) з 1586 р. Будівництво цього храму завершилося 1586 р., і для зведення його стін було використано блоки з Успенського собору XII ст.⁵

І тут на цій чудовій, Богом створеній Крилоській горі прославлялася Божа слава, а згодом засяяла щедра Божа ласка – чудотворна ікона Божої Матері, яку було процесійно перенесено із Сокільського монастиря до каплиці Василя Великого XV ст., що стоїть на фундаментах старої княжої кафедри Успіння Пресвятої Богородиці⁶. У Пресвятій Богородиці, явленій через ікону, черпали сили для вироблення чеснот віри, надії, любові, витривалості й мужності, вірності Богові українці Прикарпаття⁷.

Молитися – означає перебувати в тому особливому внутрішньому стані, коли духовне начало в людині входить у таємниче і безпосереднє зіткнення з Богом і потойбічним невидимим світом. Через молитву з'являється віра, яка відрізняється від знання. Первинне значення віри – це довір'я, а також вірність. Тобто віра – це пізнання Бога через безнастанне та необмежене довір'я до Його Особи і вірність Йому, завдяки чому людина спроможна сказати що-небудь про Господа. Іншими словами, віра – це постійний вибір буття з Богом та життя з Ним⁸.

Дуже цінним практичним засобом духовної близькості та віри є молитва до Непорочної Діви Марії через піші прощі до місць Богородичних об'явлень. І першим таким особливим знаком з неба є відчуття для прочанина його потреби позбутися всяких немощів і слабкостей, з якими люди прибувають до святого місця, а другим – очищення душі, мир у серці та радість Божої любові, які кожний з нас отримує, хто прибуває до чудотворного місця та хоче бодай зітхнути перед Божою Матір'ю.

Про чудотворний образ Галицької Матері Божої, що зберігається в Успенській церкві Крилоса з XVI ст. збереглося чимало інформації в людській пам'яті. Так, цінні відомості подає жителька с. Крилос Анастасія Бацвін. 13 вересня 2005 р. в присутності Ганни Мельничук, Любомира Мельничука, Степана Бацвіна, Василя Мельничука, Ольги Дрибуленди вона розповіла: «В Першу світову війну від обстрілу гармат у церкві Успіння Пресвятої Богородиці с. Крилоса згоріли купол, іконостас, престіл, рама Чудотворної ікони,

² Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей / с предисл. Б. Клосса. Москва : Языки русской культуры, 2001. Изд. 2. Т. 2. Стб. 320.

³ Жолоб Г. Галицька Чудотворна Ікона Матері Божої з Крилоса. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. С. 36.

⁴ Там само. С. 49.

⁵ Там само. С. 51.

⁶ Літопис Руський за Іпатіївським списком / переклад Л. Махновця. Київ : Дніпро. 1989. С. 17–19.

⁷ Жолоб Г. Назв. праця. С. 49.

⁸ Лепяхін В. Ікона та іконічність. Львів : Свічадо, 2001. С. 157.

інший інвентар, а ікона у вогні не згоріла, з того часу його віра ще більше зміцніла. Це бачив Василь Бацвін, батько Федора Бацвіна. Очевидець переказав своєму синові і невістці»⁹.

Доречною є розповідь жителя с. Сокола п. Лотоцького, як у роки Першої світової війни Божа Мати врятувала життя солдатів зі Східної України: «[...] ішов бій, змучений солдат забіг у церкву, щоб перепочити. Його погляд привернула ікона Божої Матері з Ісусом, яка ніби покликала його до себе. Він підійшов, через кілька хвилин стіна, біля якої стояв солдат, завалилася від гарматного обстрілу»¹⁰.

Крилоська гора була й залишається місцем прощ. Тричі на рік – на свято Різдва Іоанна Хрестителя (7 липня), Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) і Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня) тисячі прочан очищають свої душі, отримуючи відпусти у Крилосі біля ікони. Жителі навколишніх сіл згадують, як відбували піші прощі до Крилоса, просили в Божої Матері помочі. Ще й сьогодні в Крилосі й інших місцевостях проживають люди, які були свідками чудесних зцілень. «Одного разу на храмовий празник з Єзуполя мати привела дівчинку років п'яти. Дитина не могла говорити. Люди порадили, щоб пішла до Крилоса і молилася до Чудотворної ікони Божої Матері. Так і зробили. Молитву було вислухано. Під час водосвяття, коли священник благословив людей священною водою, дитина промовила слова «мама». Про це розповідала п. Михайлина Бранець, нині жителька с. Крилоса. Цією дитиною була вона»¹¹.

Завдяки заступництву Галицької чудотворної ікони Богородиці відбулося зцілення дівчинки з останньою стадією туберкульозу. На Всеукраїнську прощу вервиці за єдність церкви 2001 р. приїхала делегація з Росії. Серед прочан була мати з сином із Центральної Африканської Республіки, а батько хлопчика працював послом у Москві. Десятирічний хлопчик, якого звали Нурі, не розмовляв. З вірою мати молилася біля ікони й просила оздоровлення для сина. А хіба Мати Божа могла не вислухати, бо, як сказано в молитві, «[...] від віків не чувано, щоби той, хто прибігає під твій покров, чи просить у тебе помочі, чи молить про заступництво, був не вислуханий [...]»¹². Отець Олександр Сімченко, який є священником у Москві, дає свідчення, що дитина після молитов до Галицької чудотворної ікони почала розмовляти російською мовою. У дівчинки розвився гепатит. У важкому стані її доправили до лікарні. Бабуся проводила під стіни храму і молилася за здоров'я онучки. За кілька днів дитина одужала.

Ще одне чудо сталося з хлопчиком з Дрогобича – Сергійком. «Важка недуга пневмонії привела його до лікарні, де під апаратами штучного дихання він пробув шість днів. У той час хрещеній мамі сниться сон, де вона бачить ікону Богородиці з Крилоса (але на той час вона ще не знає, що то за ікона), і голос примовляє до неї: «Їдьте за Калуш, і там у старій церкві відслужіть службу Божу, і дитина буде здорова». Коли вони приїхали до Калуша, там сказали, що старій церкві в них немає, справили до Крилоса. Приїхали до Крилоса, жінка впізнала ікону, яку вона бачила у сні. Відслуживши літургію за здоров'я Сергійка, помолились *Під Твою Милість*, і за півгодини мати зателефонувала з Львівської лікарні і повідомила, що Сергійко вийшов з коми, апарати штучного дихання відключено, а на наступний день дитину виписали додому здоровою. За місяць хлопчик з батьками приїхав до Крилоса подякувати Пресвятій Діві Марії за чудесне зцілення»¹³. Біля ікони оздоровлюється багато людей від різних недуг – онкології, туберкульозу, цукрового діабету, гепатиту.

⁹ Свідчення А. Бацвін про Галицьку ікону Матері Божої з Крилоса, 1945 р. н. с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області. Записано Віталієм Бойчуком 04.03.2019 р. в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області. С. 5.

¹⁰ Літопис Руський. С. 254.

¹¹ Свідчення М. Бранець про чудесні зцілення, 1962 р. н. с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області. Записано Віталієм Бойчуком 06.03.2019 р. в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області, С. 6.

¹² Жолоб Г. Назв. праця. 66.

¹³ Свідчення А. Бацвін про Галицьку ікону Матері Божої з Крилоса, 1945 р. н. с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області. Записано Віталієм Бойчуком 04.03.2019 р. в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області. С. 5.

Галицька Богородиця в давньому Галичі, за свідченнями респондентів, зцілює не тільки фізично, але й духовно. З іконою пов'язано багато таємниць і переказів. Вона приваблює прочан з різних куточків не тільки України, але й сусідніх країн. Перш за все, звернемо увагу на історичне минуле ікони. 1707 р. єпископ Йосип Шумлянський проголосив ікону Чудотворною. У Національному музеї у Львові, у відділі рукописів та стародруків, зберігається *Акт візитації* від 5 квітня 1774 р., що містить дані про Галицьку чудотворну ікону. В цьому описі інвентарю монастиря і каплиці Святого Василя читаємо «[...] в каплиці, під дзвіницею мурованою, під покровом Василя Великого, у вітварі, який зроблений чеканкою і позолочений [...] є образ чудотворний святої Марії з Сокільського монастиря, перенесеного ще за перебування його мості Антонія Седлевича, настоятеля Крилоської церкви, офіційно в кафедру Крилоську. Ікона була із засувою святого отця Василя Великого». Далі подано перелік деякого інвентарю церковного монастиря, а ще досить цікава інформація про те, що ікона спочатку перебувала в каплиці Святого Василя, що належала отцям василіанам. «[...] беручи під увагу дуже дрібні вота (пожертва), які можуть легко загинути, а також Чудотворний образ, що мав дерев'яну суконку 1773 року, як також із пожертви людей на цей образ суконку срібну»¹⁴.

Отже, Галицька чудотворна ікона Божої Матері з Крилоса увійшла не тільки в історію Української греко-католицької церкви але й України загалом. Вона добре збереглася в народній пам'яті населення Опілля. До чудотворної ікони щороку поспішає велика кількість прочан, які з молитвою і вірою знаходять порятунок душі й тіла. Її всемогутність підказує правильний шлях, позбавляє від сумнівів і невпевненості, дарує спокій і умиротворення. Під час польових етнографічних досліджень на території Галицького Опілля прослідковано трансформаційні зміни особистого бачення і ставлення до Галицької чудотворної ікони Божої Матері з Крилоса. У результаті виявлено, що сьогодні у свідомості як старшого, так і молодого покоління опитаних, вкорінена тверда віра, пошана і любов до чудотворної ікони Божої Матері як до святині, що обдаровує потребуєчих вірян ласкою зцілення.

In the article, on the basis of testimony of respondents and historiographical literature, an attempt was made to show the physical and spiritual healing of the Prykarpattia population by the Galician miraculous icon of the Mother of God from Krylos. The icon is revered by the Christian church as miraculous and has the ability to cure any illness, strengthens the human faith, rescues from grief, despair and temptations. The Galician miraculous icon of the Mother of God from Krylos entered the history of the Ukrainian Greek Catholic Church and Ukraine in general and was well preserved in the national memory of the population of Opylia. During the field ethnographic research on the territory of the Galician Region, there were traced transformational changes in the personal vision and attitude to the Galician miraculous icon of the Mother of God from Krylos. It was discovered that the powerful tool of miraculous icon among the people is considered to believe in faith and prayer, which contribute to spiritual stability.

Key words: *miraculous icon, testimony of miraculous healing, physical and spiritual healing, relic, spirituality.*

¹⁴ Львівська бібліотека НАН України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів і стародруків. Ф. 77. А. Петрушевича. СПб. № асп – 981/п.116, Акти і документи Унівського, Онуфріївського та інших монастирів (1641–1780). Оригінали та копії. 18 док., 28 арк.

Тарас Водославський (Івано-Франківськ, Україна)

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЗА ВИБОРЧУ РЕФОРМУ ДО ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ (1908–1914 рр.)

У статті розглядаються аспекти боротьби українського представництва в Галицькому крайовому сеймі за прийняття виборчої реформи, що мала забезпечити українцям більшу кількість послів і повноцінне дотримання прав виборців.

Ключові слова: *Галицький крайовий сейм, посол, українці, поляки, обструкція, виборча реформа.*

Зовнішньополітичні поразки імперії Габсбургів спричинили запровадження впродовж 60–70-х рр. XIX ст. конституційних реформ, які скасували старий адміністративно-територіальний поділ держави. Внаслідок цього Галичина та інші коронні землі Габсбурзької монархії отримали широку автономію, яка передбачала зосередження крайової влади в руках місцевих законодавчих органів – сеймів. Проте в заселеній переважно поляками та русинами-українцями¹ Галичині недосконале виборче законодавство спричинило загострення міжнаціональних суперечностей і домінування поляків, за підтримки австрійського уряду, над іншими народами².

У статті автор поставив за мету проаналізувати різні аспекти боротьби українського представництва за прийняття виборчої реформи до Галицького крайового сейму. Досліджувана тема знайшла відображення у працях українських науковців Олени Аркуші³, Любомира Ілина⁴, Юрія Михальського⁵, Юрія Плекана⁶, а також поляків Станіслава Гродзиського⁷, Юзефа Бушка⁸ та ін.

Куріальна виборча система до Галицького сейму, що базувалася на основі «репрезентації інтересів» соціальних станів, характеризується сучасними дослідниками як недемократична і така, що надавала заможному населенню значно більші права⁹. Зокрема, в «*Крайовому статуті*» зазначалося: «§ 3 Соймъ складається з 150 членовъ, такогo: а) зъ 3 архієпископовъ Львовскихъ, 2 єпископовъ Перемышльскихъ, єпископа Тарновского и єпископа Станиславовского; б) зъ ректоровъ университетовъ Краковского и Львовского; в) зъ 141 выбранихъ депутатовъ, и то: I. зъ 44 депутатовъ великого маєтку; II. зъ 23 депутатовъ зъ означеныхъ уставомъ выборовымъ мѣсть и коморъ торговельныхъ и промысловъ; III. Зъ 74 депутатовъ зъ прочихъ громадъ»¹⁰. Отже, до складу сейму входили шестеро суспільних верств, з них автоматично в число послів потрапляли дев'ять вірилістів, тобто представники духовенства й ректори Краківського та Львівського університетів. Решта 141 депутата обирали на виборах за куріальною системою на основі майнового цензу. У курії великої земельної власності поміщики могли отримати 44 мандати, представлена в торгово-

¹ У статті як назва тогочасного русько-українського населення Галичини використовується сучасний етнонім – українці, український.

² Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія. Івано-Франківськ, 2008. С. 112.

³ Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів : Місіонер, 1996. 174 с.

⁴ Ілин Л. Галицький крайовий сейм у системі українського парламентаризму // *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. Р. 2. С. 105–109.

⁵ Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р. Львів : Каменяр, 1997. 46 с.

⁶ Плекан Ю. Назв. праця.

⁷ Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 1993.

⁸ Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914. Warszawa : PWN, 1956.

⁹ Grodziski S. Op. cit. S. 46–47.

¹⁰ Statut krajowy galicyjski // Слово. 1861. Дод. до Ч. 9. 22 лютого. С. 43.

промислових палатах Львова, Кракова і Бродів буржуазія претендувала на три місця, міщани мали право на 20 представників, а селяни делегували 74 послі¹¹.

Згодом кількість депутатів у Галицькому сеймі збільшилася з 150 в 1861 р. до 161 в 1900 р. Зокрема 1896 р. число послів від Львова зросло з чотирьох до шести, Кракова – з трьох до чотирьох, 1900 р. до сейму було включено п'ятьох представників з 10 великих міст. Як вірилісти до сейму ввійшли єпископ краківський, президент Академії наук у Кракові й ректор Львівської політехніки. Однак формування сейму надалі відбувалося за застарілою куріальною системою, на основі майнового цензу¹².

Кількість депутатів від кожного стану на практиці не відповідала чисельності населення, яке його вибирало. Для прикладу, 1908 р. у Галичині було 2297 великих землевласників, які становили тільки 0,3% всіх виборців, але делегували до сейму 27,3% послів. 116 членів торгово-промислових палат обирали 1,9% депутатів. Натомість представниками 64084 мешканців міст і 605586 селян були, відповідно, 19,3% та 46% складу сейму¹³. Така непропорційність базувалася на соціальній нерівності щодо участі громадян у виборах. Так, «Крайовий статут і сеймова виборча ординація» надавали право голосу серед великих землевласників особам, які сплачували щороку 100 золотих ринських податків з табулярного маєтку. У міській і сільській куріях голосували тільки перших 2/3 списку платників податків¹⁴.

Оскільки більшість галицьких українців проживали в селах, то курія малої земельної власності була єдиною, в якій вони мали шанси вибрати своє представництво до Галицького сейму. Проте ситуація ускладнювалася тим, що для селян вибори були двоступеневими. зокрема в «Сеймовій виборчій ординації» зазначалося: «Кожда громада повѣту виборового має вибирати на кождыхъ 500 жителей одного выбирателя. Остатокъ, который послѣ дѣленья числа жителей черезъ 500 остаеся и 250 или больше вѣноситъ, оуважаеся равнымъ числу 500»¹⁵. Отже, спершу 500 правиборців обирали з-поміж себе представника, який мав голосувати за певного кандидата в депутати до крайового сейму. При цьому, якщо громада переважала зазначену цифру на понад 250 осіб, то вона могла делегувати ще одного виборця¹⁶.

Двоступенева система виборів у селянській курії давала можливості для значних зловживань і фальсифікацій під час виборчого процесу. На першому етапі відбувалися маніпуляції зі списками правиборців, для прикладу, туди включали людей, які вже померли, а суспільно активних громадян «забували» вписати. По селах працювали польські агітатори, які за допомогою залякувань і підкупів намагалися нав'язати селянам свою думку щодо голосування за певну особу. За сприяння адміністративного апарату відбувалося відсторонення від виборів активістів, які могли вплинути на суспільну думку. Так, у день голосування їх викликали до староства і відпускали аж надвечір. Під час другого етапу в повітових містечках правиборців часто підкупляли грошовими коштами (від 1 до 100 золотих ринських)¹⁷, влаштовували для них застілля, де пригощали спиртними напоями й ковбасою, тому галицькі вибори увійшли в історичну літературу під німецькомовною назвою «Wahlwurst» – так звані ковбасні вибори¹⁸.

Отже, виборча система до Галицького крайового сейму була далекою від демократичної і явно потребувала реформування. Особливо гостро це питання постало після того, як

¹¹ Grodziski S. Op. cit. S. 47–51.

¹² Глин Л. Назв. праця. С. 106.

¹³ Мікула О. Порядок формування, склад і структура Галицького крайового сейму // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2002. Вип. 37. С. 121–122.

¹⁴ Statut krajowy galicyjski // Слово. 1861. Дод. до Ч. 9. 22 лютого. С. 44–45.

¹⁵ Ibidem. S. 45.

¹⁶ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів : Тріада плюс, 2010. С. 13.

¹⁷ Аркуша О., Мудрий М. Парламентська традиція галицьких українців: Галицький крайовий сейм (1861–1914) // Історія в школах України. Київ, 2005. № 10. С. 41–42.

¹⁸ Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 1996. С. 58–59.

26 січня 1907 р. уряд прийняв закон про скасування куріальної системи й запровадження загального виборчого права на виборах до австрійського парламенту¹⁹.

Активна боротьба за виборчу реформу розпочалася після виборів до Галицького сейму в 1908 р., коли українці здобули 28 мандатів. Однак активні дії з метою зміни виборчого законодавства вели тільки 19 українських послів, які були представниками Української націонал-демократичної партії (далі – УНДП) та Української радикальної партії (далі – УРП), тоді як дев'ять москвофілів, представлених в «Русской» народній партії (далі – РНП) ставилися до цього здебільшого негативно²⁰.

Українські послы намагалися провести реформу з метою збільшення свого представництва в сеймі, щоб зрівняти себе у правах з поляками. Уже на першій сесії 15 вересня 1908 р. з проектом виборчої реформи виступив представник народовців Євген Олесницький. Його внесок передбачав склад сейму зі 160 депутатів, з яких 12 мали бути вірилістами: архієпископи греко-, римо-, вірмено-католицькі у Львові; краківський єпископ; греко- і римо-католицькі єпископи з Перемишля, а також станиславівський греко-католицький єпископ та римо-католицький єпископ з Тарнави, ректори Львівського і Краківського університетів та політехнічної школи у Львові, президент Академії наук у Кракові. Водночас 148 послів обирали: а) 37 – з виборчих округів міст і містечок; б) 111 – з повітових виборчих округів. Передбачалося, що міщани будуть голосувати у 29 виборчих округах, а селяни – в 72. Фактично для кандидатів не встановлювалося обмеження висунення за національною ознакою, тобто українці й поляки могли б балотуватися в усіх без винятку виборчих округах²¹.

Щоб не втратити домінуючих позицій у Галичині, польські політичні сили намагалися всіляко обмежити чисельність українського представництва в сеймі, тому пропонували свої версії змін у виборчому законодавстві. Зокрема, польська Унія демократична представила проект, в якому передбачалася загальна чисельність Галицького сейму в кількості 161 депутата, з них 140 мали обирати на основі загального, рівного і таємного голосування. Поділ краю на виборчі округи мав відбутися не за територіальною, а за національною ознакою. При цьому національність визначалася за належністю до релігійної конфесії, тобто українців, які сповідували римо-католицизм, зараховували до поляків. Загалом мали бути створені 136 виборчих округів зі 140 мандатами – таким чином, щоб українці могли отримати максимум 31 мандат, що становило 20% усіх послів²².

Ще далі в плані обмеження українського сеймового представництва пішли польські націонал-демократи, представник яких Станіслав Гломбінський вніс проект, за яким зі 155 мандатів українці отримували тільки 28 місць (18%)²³. Отже, стало зрозуміло, що боротьба за прийняття виборчої реформи триватиме ще довго; 5 листопада 1908 р. першу сесію дев'ятої каденції Галицького сейму було закрито²⁴.

Друга сесія розпочалася 16 вересня 1909 р. для вирішення культурно-освітніх та соціально-економічних питань і вироблення проекту виборчої реформи до сейму. 13 вересня 1909 р. український посол Кость Левицький «поставив [...] наглий внесок, щоби комісія реформи виборчої в означенім речинці предложила звіт з проектом соймової реформи виборчої»²⁵. Головними вимогами, які ставило українське представництво, були: 1) забезпечення українців не менше ніж 40% місць у новому сеймі; 2) розділ Крайової шкільної ради на окремі руську (українську) і польську секції; 3) відкриття українських гімназій у Бережанах,

¹⁹ Босак І. Відображення боротьби за виборчі реформи галицькою пресою напередодні I світової війни // Поліграфія і видавнича справа. 2006. № 2 (44). С. 138.

²⁰ Чорновол І. Назв. праця. С. 61–64.

²¹ Михальський Ю. Назв. праця. С. 36.

²² Там само. С. 37.

²³ Там само.

²⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів : у 2 т. Львів : 3 друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. С. 502.

²⁵ Там само. С. 523.

Стрию, Самборі, Яворові й Рогатині. Проте поляки так і не змогли надати чіткої відповіді на поставлені вимоги, а 16 жовтня 1909 р. намісник Галичини Михайло Бобжинський оголосив про відкладення сесії сейму²⁶.

Продовження роботи сейму 11 січня – 19 лютого 1910 р. знову не дало переконливих результатів, тому українські послы покладали великі надії на осінню сеймову сесію²⁷. Ситуацію загострювали й масові народні маніфестації на підтримку реформи виборчої системи: тільки протягом одного дня 18 вересня 1910 р. у Галичині відбулося 50 демонстраційних віч²⁸. Перше засідання було скликане 22 вересня, а вже 26 вересня голова української репрезентації К. Левицький зазначав: «Нині прийшов час кінцевого і скорого ділання. Широкі маси населення занепокоєні повільним темпом, в яким трактує справу виборчої реформи сойм, чи властиво комісія і субкомітет виборчої реформи. Та повільність вказує взагалі на недостачу доброї волі і наміру взятися до тої справи»²⁹. Він додавав інформацію про те, що гальмування реформи виборчого законодавства відбувається тільки в Галичині: «Факт, що сусідні краї, як Буковина та Моравія вже перевели у себе соймову виборчу реформу, наказує і нам поспішити ся з тою справою, і довше проволікати її полагодження вже не вільно»³⁰.

Однак поляки на перше місце ставили справу розширення прав крайової автономії, що мала, по суті, польський національний характер з огляду на монополію влади одного народу над іншими, тому не переходили до обговорення питання зміни виборчого статуту³¹. З метою продовження переговорів у справі виборчої реформи, українські послы 19 жовтня 1910 р. намагалися відкласти засідання і вдалися до «голосної обструкції»: «[...] почалася обструкція українських послів. З українських лав залунали оклики: Ганьба! Шкандал! [...] Не буде засідання, поки не буде реформи! [...] а рівночасно прилучаються і зміцняють їх труби, трубки, свистки, так що на салі не чути нічого»³².

Змусивши опонентів піти на переговори, українські депутати 15 листопада 1910 р. поставили ультиматум, вимагаючи як мінімум 31% сеймових мандатів. Натомість польські консерватори проігнорували вимоги і під час продовження обструкції 16 листопада мімікою прийняли крайовий бюджет. Надалі, зважаючи на подальше блокування українцями роботи сейму, 18 листопада 1910 р. було укладено резолюцію про те, що наступна сесія має бути скликана для полагодження справи реформи³³.

Нову спробу домовитися здійснено у Відні 28 листопада 1911 р. З українського боку до перемовин були залучені члени президії Українського клубу К. Левицький, Т. Окуневський та Є. Петрушевич, з польського – члени президії Кола польського, очолені Л. Білінським. Руські послы вимагали: 1) отримання не менше як 31% сеймових мандатів; 2) створення окремої національної виборчої курії; 3) з восьми членів Крайового відділу, як мінімум, троє мали бути українцями. Однак поляки вважали ці вимоги неприйнятними і відмовилися йти на поступки³⁴.

Розуміючи складність українсько-польських відносин у Галичині, зокрема в справі прийняття виборчої реформи, редакція газети «Діло» писала: «Нема в Галичині, певно, ні одного тверезого політика, котрий знаючи наскрізь ненависний настрій східно-галицьких польських сторонництв супроти нашого народу, мав би рожеві ілюзії щодо реальних успіхів якої-небудь угодової акції між обома народами»³⁵.

²⁶ Там само. С. 524–525.

²⁷ Там само. С. 532–534.

²⁸ Босак І. Назв. праця. С. 143.

²⁹ Галицький сойм // Діло. 1910. Ч. 214. 26 (13) верес. С. 4.

³⁰ Там само.

³¹ Левицький К. Назв. праця. С. 552.

³² Галицький сойм // Діло. 1910. Ч. 234. 20 (7) жовт. С. 5.

³³ Відрочене «історичної» сесії галицького сойму // Діло. 1910. Ч. 259. 19 (6) падолиста. С. 5–6.

³⁴ Польсько-українські переговори // Діло. 1911. Ч. 265. 29 (16) падолиста. С. 2.

³⁵ Польсько-українські переговори // Діло. 1911. Ч. 267. 1 груд. (18 падолиста). С. 1.

11 січня 1912 р. відкрилася чергова сесія сейму, яка, відповідно до резолюції від 18 листопада 1910 р., мала вирішити питання ухвалення виборчої реформи. Однак рішення так і не було прийнято, тому українські послы знову розпочали «голосну обструкцію», блокуючи роботу сейму³⁶. Для вирішення проблеми було проведено кілька нарад за участю українських і польських політиків, які не мали успіху. Зокрема, якщо українці йшли на певні поступки, то поляки твердо стояли на своєму. Так, за інформацією часопису «Діло», на нараді 1 лютого 1912 р., «[...] щоб уможливити порішене виборчої реформи, змодифікували Русини у намісника своє домагане проценту мандатів з 33,3 до 31 прц., які мають бути забезпечені через утворене одномандатових національних округів. На се Поляки заявили, що з огляду на ключ мандатів парламентарних Поляки годять ся тільки на 26,4 прц. мандатів»³⁷.

Зважаючи на непоступливість поляків 3 лютого 1912 р., українці відновили обструкцію³⁸. Пояснюючи дії українського сеймового представництва, К. Левицький на засіданні 9 лютого 1912 р. заявив: «[...] отсей сойм і його діяльність будемо поборювати всіми способами так довго, доки не здобудемо демократичної реформи виборчої та в ній признання належного правно-політичного становиска для українсько-руського народа. Ми хотіли мира, а ви його відкинули, тому піднімаємо борбу в імя прав рідного народа»³⁹. Фактична відсутність компромісу змусила маршалка 14 лютого 1912 р. завершити сесію сейму з метою подальшої роботи в справі узгодження умов виборчої реформи між українцями та поляками⁴⁰.

Налагодженню відносин між двома народами посприяло втручання австрійського уряду. В умовах загострення стосунків між Австро-Угорщиною і Росією та зовнішньополітичної кризи в Центрально-Східній Європі офіційний Відень хотів забезпечити собі міцні позиції в Галичині. З метою знешкодження москвофільського руху і послаблення українсько-польського протистояння центральна влада вирішила підтримати українських діячів і піти їм на деякі поступки в обмін на лояльність до держави⁴¹.

Завдяки посередництву австрійського прем'єр-міністра Карла Штюрка й намісника Галичини Михайла Бобжинського у Відні в лютому–березні 1913 р. між українцями та поляками відбулися переговори, на яких вдалося досягти попереднього компромісу. Згідно так званого «проектю Бобжинського», сейм мав складатися з 228 послів, при цьому не менше ніж 62 українців⁴². Фактично за українськими послами закріплювалося 27,2% виборчих мандатів та окрема курія для голосування. Проте, коли 18 березня 1913 р. сейм розпочав розгляд проекту реформи, польська консервативна більшість знову стала затягувати процес⁴³. До цих подій долучилося польське римо-католицьке духовенство, що опублікувало 16 квітня акт про осуд проекту виборчої реформи, остаточно зірвавши роботу сейму⁴⁴. Після цього М. Бобжинський від'їхав до Відня, де подав звіт уряду й оголосив про свою відставку. Своєю чергою, цісар 3 травня 1913 р. вирішив розпустити сейм і призначив новим намісником Вітовда Коритовського⁴⁵.

У кінці червня 1913 р. відбулися вибори до останньої каденції Галицького сейму, в результаті яких українські політичні сили змогли отримати 31 депутатський мандат⁴⁶. Збільшивши в такий спосіб свою чисельність, українці змусили польську більшість піти на певні поступки. Після довготривалих обговорень 28 січня 1914 р. за посередництвом

³⁶ Галицький сойм // Діло. 1912. Ч. 8. 11 січ. (29 груд.). С. 5–6.

³⁷ Соймові справи // Діло. 1912. Ч. 26. 2 лют. (20 січ.). С. 5.

³⁸ Левицький К. Назв. праця. С. 603.

³⁹ Галицький сойм // Діло. 1912. Ч. 32. 9 лют. (27 січ.). С. 7.

⁴⁰ Галицький сойм // Діло. 1912. Ч. 35. 14 (1) лют. С. 6.

⁴¹ Монолатій І. «Галицький» компроміс 1914 року: старт чи фініш українсько-польського примирення? // І : Незалежний культурологічний часопис. Львів, 2010. Ч. 64 : Україна – ЄС: Транскордонна Галичина. С. 22.

⁴² Там само. С. 23.

⁴³ Левицький К. Назв. праця. С. 645–647.

⁴⁴ Плекан Ю. Назв. праця. С. 135.

⁴⁵ Левицький К. Назв. праця. С. 648–650.

⁴⁶ Там само. С. 656–657.

митрополита Андрея Шептицького вдалося досягнути формального компромісу на таких умовах: 1) з восьми членів крайового відділу двоє мусять бути українцями; 2) мало бути створено 14 двомандатних округів у виборчій смузі, де є 35% неукраїнського населення; 3) передбачалося відновлення переговорів щодо відкриття окремого українського університету у Львові⁴⁷.

На засіданні 14 лютого 1914 р., за повідомленням газети «Діло», «[...] полагодив сойм виборчу реформу в другім і третім читаню»⁴⁸. Вона передбачала збільшення чисельності послів до 228 осіб, з яких 13 мали бути вірилістами, а решту – 215 – обирали за куріальним принципом. Зокрема, в курії великої земельної власності налічувалося 45 мандатів, у міській цензовій курії (виборці, які входили в перших 2/3 списку платників податків) – 46, у новоствореній загальній міській курії – 12, в торгово-промислових палат – 7, у курії малої земельної власності – 105⁴⁹. Вводилося загальне, безпосереднє і таємне виборче право для курій малої земельної власності і загальної міської. Українці отримували не менше 27,2% місць у сеймі, тобто 62 українських послів⁵⁰.

Отже, боротьба за зміну виборчого законодавства до Галицького сейму загострилася після запровадження загальних виборів до австрійського парламенту 1907 р. З цього часу українські послів усіма можливими способами, включно з блокуванням роботи сейму за допомогою «голосної обструкції», намагалися схилити поляків до компромісу. У ході процесу українці були змушені йти на значні поступки, поступово зменшуючи число мандатів, на які вони претендували. Своєю чергою, польська більшість дійшла до погодження проекту виборчої реформи лише завдяки втручанню у справу центрального уряду. При цьому залучення Відня до перемовин стало можливим після загострення зовнішньополітичної ситуації в Центрально-Східній Європі, що було зумовлено наближенням світової війни. На відміну від парламенту, реформа зберігала становий характер місцевого законодавчого органу Галичини, а українське населення могло розраховувати тільки на 27,2% місць у сеймі. Попри це, полагодження такого складного питання стало значним успіхом в історії українського парламентаризму, але через початок Першої світової війни рішення не було втілено в життя.

The process of struggle of the Ukrainian representation in the Diet of the Kingdom of Galicia and Lodomeria for adopting of the electoral reform which was supposed to provide the Ukrainians with more ambassadors and the full respect for the rights of voters are studied in this article.

Key words: *the Diet of Galicia and Lodomeria, ambassador, the Ukrainians, the Polish, an obstruction, an electoral reform.*

⁴⁷ Там само. С. 685–686.

⁴⁸ Виборча реформа ухвалена! // Діло. 1914. Ч. 34. 16 (3) лютого. С. 3.

⁴⁹ Grodziski S. Op. cit. S. 70–71.

⁵⁰ Монолатій І. Назв. праця. С. 28.

УДК 336.717.1: 94 (477.83/.86)

Богдан Глінка (Івано-Франківськ, Україна)

ГРОШОВИЙ ОБІГ ГАЛИЧИНИ В РОКИ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті висвітлюються особливості фінансової політики уряду та грошового обігу на території Галичини в роки Західно-Української Народної Республіки. Подано матеріал про грошові одиниці, поширені на грошовому ринку Галичини упродовж 1918–1919 рр. Особлива увага звертається на емісію приватних бонів, а також на вплив впровадження нової валюти на грошовий ринок краю.

Ключові слова: УНРада, Державний секретаріат фінансів, австро-угорська крона, гривня, приватні бони, грошовий обіг, карбованець.

1 листопада 1918 р. на західноукраїнських землях виникла Західно-Українська Народна Республіка (далі – ЗУНР), уряд якої розпочав проводити активну роботу щодо створення державних органів влади, а також відновлення економічного, соціального та інших сфер життя суспільства. Одним з таких важливих напрямів була фінансова політика, яка на той час перебувала у кризовому становищі, а також справляла значний вплив на політичне становище ЗУНР – як усередині країни, так і поза її межами. Тому її дослідження є актуальним для сучасної історичної науки. Автор поставив перед собою завдання дослідити фінансову політику уряду ЗУНР та грошового обігу на території Галичини упродовж 1918–1919 рр., а також проаналізувати особливості емісії у краї приватних бонів.

Дана проблема знайшла певне відображення у вітчизняній історіографії, зокрема й працях О. Павлишина, Б. Тищика, О. Вівчаренка¹, Р. Шуста² та ін. Так, О. Павлишин подав матеріал про становлення фінансової політики уряду ЗУНР, впорядкування податкової системи та розглянув запровадження національної та приватної емісії на території ЗУНР³. Б. Тищик навів відомості про особливості наповнення Державного скарбу ЗУНР, емісію грошових знаків та їх номіналів і вплив становища грошового ринку впродовж 1918–1919 рр. на життя краю⁴. Вагомою для нашої статті є колективна праця «Гроші України» за редакції Л. Крижанівського, в якій, крім загальних відомостей про грошовий обіг Галичини, подано цінні відомості про зовнішній вигляд банкнот, які випускали уряд ЗУНР та приватні особи й міста. У ній також наведено співвідношення національної валюти та інших валют, які тоді перебували в обігу на території краю⁵.

Після розпаду Австро-Угорщини на її колишніх землях постала низка незалежних держав, зокрема ЗУНР, проголошена 13 листопада 1918 р. за результатами Листопадового чину 1 листопада. Однак новоутворена держава мала кілька нагальних проблем, які слід було якнайскоріше вирішити. Одним із них було фінансове становище краю, адже після розвалу Австро-Угорщини в економічній сфері були величезні проблеми, зумовлені Першою світовою війною, інфляцією, швидким знеціненням валюти, занепадом торговельних зв'язків та ін.

¹ Соціально-політичні та економічні перетворення у ЗУНР, освіта, культура // Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська народна республіка 1918–1923 рр. (до 75-річчя утворення і діяльності). Коломия, 1993. С. 69–89.

² Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. Київ, 2007. С. 237–266.

³ Павлишин О. Фінансова політика та грошовий обіг // Західно-Українська народна республіка 1918–1923: ілюстрована історія / головний редактор і керівник авт. колективом М. Кугутяк. Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. С. 202–213.

⁴ Соціально-політичні та економічні перетворення у ЗУНР, освіта, культура... С. 69–89.

⁵ Гроші України / Р. Шуст, А. Крижанівський, О. Целуйко, В. Швець, О. Вовчак, З. Комаринська ; Національний банк України. Київ : УБС НБУ ; Харків : Фоліо, 2011. 502 с.

Тому фінансові питання вперше розглядалися на засіданні УНРади 20 жовтня 1918 р. Тоді ж було створено її фінансово-бюджетну комісію, до складу якої увійшли К. Левицький, Л. Кульчицький, С. Федак, С. Голубович, О. Назарук та ін. В умовах війни з Польщею українська влада визнала за доцільне тимчасово залишити незмінною фінансову структуру Австрійської монархії. Регіональними фінансовими підрозділами стали Дирекції скарбових округів, які містилися у Бережанах, Бродях, Жовкві, Коломиї, Самборі, Станиславові, Тернополі та Чорткові⁶.

Уряд ЗУНР відчував значні труднощі в розбудові банківської системи у краї. Головну контору державного Австро-Угорського банку у Львові 1 листопада було перейменовано на Український Державний банк, а місцеві відділи стали його філіями⁷.

Для покращення фінансової ситуації ЗУНР галицькі політики реорганізували Крайову дирекцію скарбу, у складі якої перебували Скарбова сторожа, Скарбова митниця, Державний касир і Державний контролер. Головна організація знаходилася в Тернополі, а осередки діяли і в інших містах. Державні контролери повинні були стежити за розподілом коштів по зарплатах службовців та наглядати за діяльністю державних комісарів.

Згодом, 3 грудня 1918 р., Державний секретаріат фінансів підпорядкував Дирекцію скарбів округів владі повітових комісаріатів, у Станиславові розпочалася реорганізація його структури. Це міністерство поділили на кілька відділів. Діяли секції безпосередніх податків та державних монополій⁸. Об'єднаному Державному секретаріатові фінансів та торгівлі підлягали також митні уряди, так звана Скарбова сторожа, та уряди мір і ваги. Особова ж секція відала призначеннями на посади службовців усіх підпорядкованих органів⁹.

Одним з головних питань роботи фінансових органів стало наповнення державного скарбу і забезпечення його достатньою кількістю готівки. На перших порах використовувалися кошти, які зберігались у банківських установах. Так, у старостві Бережанського повіту українській владі було передано залишкових коштів на суму 100 тис. крон, а з повітової ощадної каси – ще 493 393 крони. Найбільша грошова сума виявилася у Стрию – 1 млн крон. Однак залишкової готівки було замало, тому прийняли рішення про інші шляхи наповнення державного бюджету. Одним із головних джерел грошових надходжень стали відновлені державні монополії на алкогольні напої, м'ясо тощо. Лише від монопольного збору за реалізацію тютюнових виробів було зібрано 100 млн крон. І все ж, основну кількість готівки отримували від продажу нафтопродуктів. У перші дні листопада 1918 р. на засіданнях уряду обговорювали питання запровадження внутрішньої державної позики та емісію тимчасових банківських бонів. Але ці задуми реалізовані не були¹⁰.

Новопроголошена Українська держава претендувала на отримання грошей зі скарбниці колишньої імперії. З цією метою до Відня було скеровано Я. Литвиновича. У результаті його діяльності австрійський уряд погодився виділити для ЗУНР 33 млн 800 тис крон, які були розділені на 2 транші. З цієї суми 6 млн крон Президент ЗУНР Є. Петрушевич передав до урядової каси до Станислава.

Після проголошення 22 січня 1919 р. Акта злуки УНР і ЗУНР розпочалося фінансування державних видатків уряду ЗУНР з Державної скарбниці УНР. Вже наприкінці січня С. Петлюра наказав видати 1,5 млн карбованців на покриття невідкладних видатків ЗО УНР. Надалі уряд ЗО УНР щомісячно отримував 30 млн гривень. Загалом на потреби ЗО УНР з УНР надійшов понад 1 млрд гривень¹¹.

Крім того, для покращення економічного становища ЗУНР і налагодження товарообміну між Галичиною й Наддніпрянщиною було призначено «головно-уповноваженого для

⁶ Павлишин О. Назв. праця. С. 202–203.

⁷ Шуст Р. Назв. праця. С. 255.

⁸ Тимченко Р. Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2012. Вип. 8. С. 165–166.

⁹ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. С. 118.

¹⁰ Шуст Р. Назв. праця. С. 256.

¹¹ Павлишин О. Назв. праця. С. 207.

постачання», якого вимагав Державний Секретаріат. Ним став Р. Трохименко. 16 січня на «перешивку вузькоколієних рейкових шляхів Галичини» виділено 5 млн гривень¹², а постановою Ради Народних Міністрів 22 лютого ще 10 мільйонів¹³. Цього ж місяця для галичан через УНРаду було передано 7 млн карбованців на продовольчі справи¹⁴. 18 січня на організацію свята злуки – 100 тисяч карбованців¹⁵. А 13 лютого уряд УНР прийняв постанову про асигнування 22 млн гривень для видачі допомоги українським культурним організаціям Галичини. У кінці лютого для Держсекретаріату шляхів Галичини асигновано 17 млн гривень на експлуатацію залізниць, заготівлю палива й металу. 13 березня 1919 р. Рада Народних Міністрів прийняла постанову про асигнування в розпорядження Ради Державних Секретарів (далі – РДС) ЗУНР 80 млн гривень на видачу категоріям державних службовців одноразової допомоги на дорожнечу¹⁶.

Як відомо, після створення ЗУНР на її території продовжували перебувати в обігу австро-угорські крони. Однак швидке знецінення цієї валюти змусило уряд у січні 1919 р. запровадити в обіг грошові знаки УНР з позначенням номінальної вартості у карбованцях та гривнях (1 карб. = 2 гривням = 200 шагам). Одночасно встановлювався курс карбованця щодо австро-угорської крони: 1 карб. = 2 австро-угорським кронам. Подальше знецінення крони на перших порах привело до падіння її курсу щодо української валюти.

Відчувався брак дрібних коштів, адже на ринку найчастіше використовувалися банкноти номіналом 2000 та 1000 гривень, рідше траплялися 500 і 100 гривень, тому місцеві органи влади почали виготовлення власних бонів різних номіналів: у Бородах – 1, 2, 5, 10, 25 гривень; у Збаражі – 2, 5, 20, 25, 50 гривень; у Золочеві – 5, 10 гривень¹⁷. На «посвідці» номіналом 10 гривень розміщувався напис: «Державна каса уряду податкового в Золочеві виплатить в заміну за десять штук таких посвідок державну ноту 50 карбованців або 100 гривень». Вони містили підписи представника окружної військової команди, державного повітового комісара та комісаріату міста¹⁸. У Сокалі емітувалися приватні банкноти номіналом 1, 2, 6, 10, 20 гривень тощо. Пізніше представники польського уряду знищували бродівські і сокальські бони. Відомий випадок, коли бони Сокаля були спалені на подвір'ї банку. Лише 2 травня 1919 р. уряд ЗО УНР запровадив в обіг грошові знаки Української Державної Скарбниці номінальною вартістю 10 та 25 карбованців.

У Станіславові було випущено розмінний знак номіналом 5 гривень, виконаний на сірому папері з водяним знаком «гриби» друкарським способом. Цей випуск мав забезпечити грошовий обіг на незалежних західноукраїнських землях. Оскільки основні товарообмінні операції між східними й західними територіями України були пов'язані з цукром і нафтою, то, найімовірніше, ідея виникнення 5-гривневого номіналу зумовлювалася відповідною ціною одного фунта цукру. Поспіхом здійснена емісія та недостатність технічного контролю спричинили допущення помилки – на частині розмінних знаків пропущено букву «р» (гивень). Цей хибодрук тепер один з найрідкісніших українських грошових знаків.

Ще один грошовий знак ЗУНР – 10 карбованців – було виготовлено 30 грудня 1918 р. за проектом І. Золотова, але в обіг випущено лише через вісім місяців. Друкували цю купюру на папері з водяним знаком «гриби». 27 липня 1919 р. побачили світ 25 карбованців, видрукувані ще 21 січня 1919 р.¹⁹

Утримання армії, яка вела бойові дії, серед усіх державних витрат мало першочергове значення. Українські військові одержували платню переважно в австрійських коронах.

¹² Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 25 лип. Вип. 26. С. 191.

¹³ Тимченко Р. Назв. праця. С. 166.

¹⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Київ, 2006. Т. 1. С. 220.

¹⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998. С. 303.

¹⁶ Тимченко Р. Назв. праця. С. 166–167.

¹⁷ Шуст Р. Назв. праця. С. 257.

¹⁸ Гроші України. С. 362–363.

¹⁹ Там само. С. 354.

Але на Великдень 1919 р. українські бійці отримали так званий великодній дар – 500 гривень. Від лютого 1919 р. пораним солдатам виплачували «причинники» – кошти як матеріальна компенсація через втрату ними працездатності. Лише на цю статтю витрат уряд потребував 20 млн корон щомісяця.

Для функціонування господарства краю та забезпечення населенню елементарних житлових умов нагальною залишалася потреба відбудови знищених під час війни господарських і житлових будівель. Зокрема, Державний секретар публічних робіт М. Козаневич домагався видачі з бюджету 3 млн крон тільки на початкові роботи. А загалом лише на відбудову знищених 60 тис. помешкань і 120 тис. господарських приміщень потрібно було близько 2 млрд корон. Відбудови потребували також промислові підприємства. 21 лютого 1919 р. на засіданні РДС було ухвалено щомісяця видавати 915 тис. корон на відновлення доріг і регуляцію річок.

Крім того, матеріальної підтримки потребували біженці з більшовицької Росії. Значних коштів вимагала боротьба з епідемією плямистого тифу, яка спалахнула в повітах Східної Галичини. На одному із засідань РДС було ухвалено рішення виділити 300 тис. корон голодуючому населенню Станиславова²⁰.

З іншого боку, уряд намагався в міру можливостей допомагати незаможному селянину в проведенні посівної. Так, 5 квітня прийнято рішення про виділення 10 млн гривень «найбіднішому населенню на закупно збіжжя на насіння». Ця сума була розділена серед найбільше знищених війною повітів і роздана селянській бідноті²¹.

Уже наприкінці зими 1919 р. ЗУНР опинилася у грошовій скруті. Поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні привела до того, що РДС спробувала впровадити обмеження на ввіз та вивіз австрійської валюти. Так, урядовим розпорядженням заборонялося привозити з Угорщини більше 500 корон від особи, а також вивозити суму, що перевищувала вказану²².

Вперше гривня була впроваджена на рівні окремих військових округів та повітів. 31 січня 1919 р. про те, що в загальний обіг вводять українські паперові гроші: карбованці, гривні та шаги – місцеве населення повідомив повітовий комісар Камінки-Струмилової Р. Петрушевич. Встановлювалося таке співвідношення між грошовими одиницями в Галичині: 1 карб. = 2 коронам 50 сотикам, 1 грн = 1 короні 25 сотикам.

Українська Національна Рада ухвалила рішення про впровадження валюти УНР лише навесні. У законі від 4 квітня 1919 р. визначалося, що офіційний курс гривні = 1 короні, а 1 карб. = 2 гривням або 2 коронам. Однак реальний валютний курс не відповідав офіційному. Дійсна вартість 1 гривні = 80 австрійським сотикам²³. У законі було сказано, що гривні є офіційною, поруч із коронами, валютою на території ЗО УНР і «[...] всі державні органи, установи, інституції і приватні особи зобов'язані їх приймати нарівні з коронами»²⁴.

З недовірою поставилися до нової валюти підприємці. Недовіра стосувалася і міжрегіональної торгівлі. Волинські селяни не хотіли продавати галичанам товари за гроші, а вимагали взамін нафту, цукор тощо. Всі податки збирали у коронах, виплати населенню робили тільки в гривнях. Натомість пенсію та зарплату державним службовцям виплачували тільки в австрійських коронах.

Для забезпечення своїх фінансових потреб місцева влада ЗУНР вдавалася і до примусового обміну гривень на корони. Найбільше від цього страждали євреї. Очевидно, ініційовані місцевими адміністраціями такі способи обміну мали незаконний характер.

²⁰ Павлишин О. Назв. праця. С. 208.

²¹ Соціально-політичні та економічні перетворення у ЗУНР, освіта, культура. С. 80.

²² Павлишин О. Назв. праця. С. 208.

²³ Там само. С. 209.

²⁴ Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. Львів : Ставроп. Інститут, 1921. С. 30.

Президент Східно-Галицької Жидівської Національної Ради К. Гальперн у листі до РДС від 9 травня 1919 р. висловив протест проти таких протиправних грошових експропріацій²⁵.

Надзвичайні видатки на воєнні потреби, проблеми економічного характеру та інфляційні процеси зумовили наростання в ЗУНР фінансової кризи, яка навесні 1919 р. набула системного характеру²⁶. У зв'язку з ростом цін на товари першої необхідності й продовольство, усім державними службовцям, утім, учителям, неодноразово виплачувалася так звана одноразова надзвичайна допомога, зокрема пенсіонерам, вдовам і сиротам²⁷.

Комісія РДС ухвалила рішення, що всі односторонньо видані заборони стосовно прийому гривень або корон потрібно негайно скасувати. Рішення комісії були реалізовані частково. Зокрема Державний секретаріат фінансів своїм розпорядком від 16 травня 1919 р. зобов'язав усі податкові уряди обмінювати пошкоджені банкноти на цілі коронові купюри та гривні.

Також слід урахувати економічну доцільність приватних емісій, адже випуск вимагав певних витрат. Тому вони виготовлялися на звичайному папері без водяних знаків. Так, кондитерська фірма Людвіга Залевського у Львові випустила бони з малюнком хоч і одноколірним, але знаного художника С. Батовського. Відомі номінали від 30 гелерів до 1 крони з кроком 10 гелерів. Ці бони, як і більшість львівських приватних емісій, виконувалися польською мовою у гелерах і кронах, а від 1920 р. – у пфенігах і марках. З українськими написами відомі металеві бони «Дністрової кухні» номінальною вартістю 2, 10 і 50 сотиків. Агенти страхового товариства «Дністер» за ямов нестачі дрібних грошей для здачі використовували бланки квитанцій, де в довільній формі вписували суму заборгованості перед клієнтом. Відома одна бона з таким адресним текстом: «Високоповажний отче! З причини браку дрібних грошей остало в Агенції 50 марок – котрі в тих днях передам» і внизу підпис агента «Дністра».

У грудні 1918 р. було створено Український горожанський комітет, який очолив С. Федак. Головною функцією цього комітету було надання допомоги українському населенню. Так, за рішенням Виконавчого відділу студентам Таємного університету видавали іменні купони на обід у «Дешевій харчівні». Ці купони виготовляли доволі примітивно: друкували на аркушах машинописного паперу, від руки підписували та нумерували²⁸.

24 травня 1919 р. керівництво ЗУНР залишило тимчасову столицю і виїхало у східному напрямі. Найцінніше майно Державної скарбниці та інших урядових установ українці вивезли з собою. Відомо, що вдалося евакуювати зі Станиславова матеріали Експедиції заготовки державних паперів. Місцеві адміністрації розпорядилися наявними грішми відповідно до ситуації. Після поразки визвольних змагань українські гроші знецінилися. Обговорювалися проекти обміну гривень, які залишилися на руках у населення Східної Галичини, на польські гроші. Однак цього здійснити не вдалося.

24 грудня 1919 р. на теренах Галичини австрійська корона перестала бути законним способом платежу, її повністю витіснила польська марка²⁹.

Отже, незважаючи на важке зовнішньо- і внутрішньополітичне становище новоутвореної держави, уряд ЗУНР зміг створити діючу фінансово-банківську систему, яка на початках державотворення змогла перебороти економічні наслідки розпаду Австро-Угорської монархії і зайнятися у майбутньому емісією власної грошової одиниці – гривні. Однак через польсько-українське військове протистояння фінансова система ЗУНР не змогла утриматися в Галичині й поступилася у травні – грудні 1919 р. польській марці.

²⁵ Павлишин О. Назв. праця. С. 210.

²⁶ Там само. С. 212.

²⁷ Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. 1919. Вип. 3. 2 берез. С. 32.

²⁸ Гроші України. С. 364.

²⁹ Там само. С. 399.

The article deals with the peculiarities of the financial policy of the government and the monetary circulation in the territory of Galicia in the years of the WUPR. The material about the monetary units that were distributed on the money market of Galicia during the specified period is presented. Particular attention was paid to the issue of private bonds, as well as how the introduction of a new currency influenced the money market of the region.

Key words: UNCouncil, Austro-Hungarian crown, hryvnia, private bonds, currency, ruble.

УДК 727:520.1:551.502(292.451/.454) «1935/2019»

Іванна Горяча (Івано-Франківськ, Україна)

АСТРОНОМО-МЕТЕОРОЛОГІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ НА ГОРІ ПІП ІВАН (1935–2019 рр.)

У статті висвітлено історію обсерваторії на горі Піп Іван. Авторка проаналізувала призначення та процес будівництва споруди впродовж 1935–1938 рр., звертає увагу читача на особливості функціонування Астрономічно-метеорологічної обсерваторії імені маршала Юзефа Пілсудського Ліги протиповітряної оборони Польщі. Подано опис сучасного відновлення будівлі та функціонування рятувального загону на базі закладу.

Ключові слова: астрономо-метеорологічна обсерваторія, Ліга протиповітряної оборони, «Білий слон», реконструкція, Владислав Мідович, УРСР, Олександр Орлов, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Варшавський університет, високогірний рятувальний центр.

Астрономо-метеорологічна обсерваторія на горі Піп Іван – найвище (2028 м над рівнем моря) розташована споруда в Україні, де постійно проживали й працювали люди. На початку свого створення вона діяла впродовж 1938–1941 рр. Ідея спорудження бази для спостереження в горах виникла у керівництва Варшавської обсерваторії, була реалізована за підтримки Міністерства оборони II Речі Посполитої.

Актуальність теми обумовлена складними процесами розбудови незалежної Української держави, зокрема відновлення наукових дослідницьких об'єктів. Сьогодні ведуться відновлювальні роботи даної споруди, завдяки співпраці української та польської сторін, а тому висвітлення різноманітних фактів історії об'єкта є актуальним. Обсерваторія стане необхідним елементом розвитку науки, туризму тощо. Також процес відновлення обсерваторії є яскравим прикладом співпраці Польщі та України, що надзвичайно важливо в контексті налагодження сучасних зв'язків між країнами.

Мета полягає у висвітленні історії обсерваторії на горі Піп Іван.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі **завдання**:

- 1) проаналізувати призначення та процес будівництва споруди впродовж 1935–1938 рр.
- 2) охарактеризувати особливості функціонування та занепаду обсерваторії у 1939–1990 рр.
- 3) дослідити процес відновлення будівлі в 1991–2019 рр.

Наукова новизна полягає у проведеному на базі опрацювання широкого кола джерел та літератури комплексному дослідженні будівництва, занепаду та реконструкції обсерваторії. **Предметом дослідження** є астрономо-метеорологічна обсерваторія на горі Піп Іван. **Об'єктом дослідження** слугує процес будівництва, функціонування та реставрації обсерваторії.

Хронологічні рамки охоплюють період 1935–2019 р. Нижня межа – 1935 р. – початок будівництва обсерваторії на горі Піп Іван. Верхня межа – 2019 р. – підписано Грантову угоду між Державним вищим навчальним закладом «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та Міністерством інвестицій і розвитку

Республіки Польщі щодо проекту «*Адаптація колишньої обсерваторії на горі Піп Іван для потреб високогірного рятувального центру*» в рамках програми ЄС транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна (PL – BU – UA) 2014–2020.

Територіальні рамки визначаються горою Піп Іван, розташованою у Верховинському районі Івано-Франківської області.

Серед основних матеріалів, використаних у статті, – праці Л. Могитича, П. Олійника «*Про відновлення високогірної наукової бази України в Чорногорі*», де описано будівництво обсерваторії, З. Соколовського «*Будинок на Чорній горі*», який висвітлював наукове призначення обсерваторії. Багато цінної інформації міститься в статтях І. Зеленчука, Я. Зеленчука, М. Городенка.

Практичне застосування одержаних результатів можливе не тільки при подальшому комплексному дослідженні будівництва, існування та відновлення споруди, оновлення вже відомої інформації, а й її активного поширення серед учнів шкіл, гімназій, коледжів, а також студентів, застосування у туристичній сфері, для прокладання нових та маркування старих гірських маршрутів тощо.

Більшість учених поділяє думку, що першим ідею будівництва обсерваторії на горі Піп Іван від імені Ліги протиповітряної оборони Польщі озвучив інженер Леон Бербецький¹. Тоді ж директорів астрономічної обсерваторії Варшавського університету поступила пропозиція організувати роботу для астрономічних досліджень і метеорологічних спостережень з метою використання їхніх результатів у сфері авіації. Ліга фінансувала проект, оскільки основним призначенням було військове.

Керівництво Ліги протиповітряної оборони оголосило відкритий конкурс на розробку проекту. Перші варіанти було відхилено. Лише за результатами другого закритого конкурсу журі схвалило пропозицію колективу архітекторів Яна Погоського й Казимира Марчевського, яка, на думку Ліги, найбільше відповідала її вимогам. А саме йшлося про використання місцевого будівельного каменю, раціональність, дотримання гармонії з природою, а головне – урахування дуже суворих кліматичних умов Карпатського високогір'я. Недарма згодом покинута людьми обсерваторія дістала назву «*Білий слон*» – через майже цілковите обмерзання в зимовий період і перетворення на фантастичний льодовий замок².

Проект виконувався у рамках школи Ллойда Райта, ідеалом якої були цілісність і єднання з природою, а форма будівлі мала визначатися її специфічним призначенням і унікальними умовами довкілля.

Земельна ділянка на горі Піп Іван була придбана 1935 р. Лігою протиповітряної оборони Польщі у дочок Івана Максим'юка. Марія Шкрібляк (одна з дочок) зазначає: «Єк ми із сестров видавалися [виходили заміж. – *І. Г.*], то дедя [тато. – *І. Г.*] дав нам у віно [придане. – *І. Г.*] полонину Гропа. До нашої полонини входила гора Попіван. Польска держава купила у нас Попіван тай збудували там обсерваторію. За тоти гроші ми купили собі кішницю [сінокіс. – авт.] у Погорільци на четверо сін»³.

Восени 1935 р. на вершині гори силами місцевого населення було зібрано майже 1500 кубометрів каменю для майбутньої споруди і на будівництві почали працювати сотні гуцулів з усіх навколишніх сіл, а також польські військові.

Праця на будові була нелегкою, адже потрібно було доставити зі станції у Ворохті на вершину гори, причому лісовими дорогами, а то й бездоріжжям, близько 800 тонн тільки будівельних матеріалів. Для транспортування використовували гуцульських коней. Особливо великих зусиль потрібно було, щоб доправити 33 важкі ящики з елементами купола і з інструментами та обладнанням. Найбільший з ящиків важив 950 кг².

Ярослав Зеленчук вказує, що на будівництво «схроніска» (основної бази) возили каміння, цемент, вапно, дерево з Шибеного кіньми або носили на плечах (таблиця 1–2).

¹ Зеленчук І., Зеленчук Я. Як будувалася обсерваторія на горі Піп Іван // Верховинські вісті. 2008. 25 лип.

² Соколовський З. Унікальна високогірна обсерваторія на горі Піп-Іван // Пам'ятки України. 2004. № 1. С. 3–16.

³ Зеленчук Я. «Гуцульська піраміда» на Піп Івані // Верховинські вісті. 2010. 16 липня.

Будова починалася зі спорудження дороги. Їздових, котрі везли цеглу чи цемент, ніхто не супроводжував, а за тими гуцулами, які везли цінні товари (скло, провізію, ковдри, полотно), постійно спостерігали і наглядали польські військові. Кількість людей, задіяних у будівництві, постійно змінювалася залежно від пори року та погоди»⁴.

Таблиця 1: Порівняльна таблиця заробітних плат на 1935 р.

Професія	Зарплата на день (злотий)	З/п на місяць (злотий)	Рік
Доставка вантажу на Піп Іван	24	480	935
Лісоруб	5	100	935
Косар	2	40	935
Громадінниця	1	20	935
Сапанниця	1	20	935

Таблиця 2: Ціни товарів станом на 1935 р.

Товар	Кількість	Ціна (злотий)
Корова	1	100–150
Пшениця	100 кг	40
Гречка	100 кг	36
Хустина	1	20
Кукурудза	100 кг	20
Молоко	100 кг	0,4
Яйце	1	0,22

Будівля мала форму дзеркального відображення латинської літери L. Дуже чітко було виконано зонування: розмежовано господарську частину, центральний готельний корпус і наукову частину у формі ротонди. Завдяки розміщенню споруди на рельєфі, східна, центральна (готельна) частини мали два, а західна – п'ять поверхів. Система розташування кімнат – коридорна. Загалом налічувалося 43 кімнати⁵.

Обсерваторія мала центральне опалення: у кімнатах встановили чавунні батареї метрової висоти, а на нижньому рівні господарсько-технічного блоку обладнали котельню з великими потужними котлами. На двох поверхах розміщувалися туалети з умивальниками, душові кабінки. На останньому етапі будівництва було вирішено заощадити до 40 тисяч злотих, що передбачалися для спорудження трубопроводу до джерела, розташованого за 500 м від будівлі. Тому взимку воду діставали, топлячи сніг, і її вистачало; однак влітку воду економили, щоб рідше носити від джерела. Поза територією обсерваторії донині існує резервуар, де зберігався запас води на випадок екстремальної ситуації.

Спогади жителя села Бабин Косівського району Івано-Франківської області – Василя Палійчука, 1900 р. н. дають змогу дізнатися про щоденний побут і життя всередині обсерваторії: «Участь у будівництві самої обсерваторії я не брав, але коли вона почала

⁴ Зеленчук Я. Будівництво астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван Чорногірський // Українознавство. 2010. № 3. С. 15.

⁵ Ватаманюк Д., Зеленчук І. Замок на Піп Івані // Галичина. 1991. 14 квіт.

працювати, піднявся на гору як тесляр, щоб виготовити різні столярні вироби (скрині для продуктів, шафи для інструментів, меблі тощо). Якраз у цей час інженери з Варшави піднялися на гору, щоб випробувати центральне опалення. Хоч ще не було дуже холодно, його запустили і не зупиняли протягом двох діб, щоб прогріти новозбудоване приміщення. Кухарем на обсерваторії був Дмитрук із Яворова, який раніше варив їсти чеському президенту Масарику. У вересні 1938 р. на Попіван вийшов староста Косівського повіту з однією багатою пані з Ясенова. Її звали Грабіна Боваровська, і дарувала вона на будівництво обсерваторії мільйон злотих. Пані прийшла подивитись, як використали її гроші. Я провів екскурсію по обсерваторії і показав пані зал, названий її ім'ям. На той час за своєю значимістю обсерваторія на Попівані була на другому місці в Європі після французької у Піренеях і на шостому місці у світі. Так говорив астроном Хмелевський, який у той час там працював. Рух телескопа забезпечували двигуни, автоматично регульовані спеціальним хронометром із секундними контактами. Астрограф містився в куполі діаметром шість метрів, який теж обертало електродвигуни. Через отвір у куполі проводили астрономічні спостереження. Це було можливо тільки вночі, та й то за ясної погоди і чистого неба»⁶.

Запаси нафти поповнювали один раз на рік. Річне споживання палива становило до п'яти цистерн. Нафту доставляли залізницею до Вишніці, а потім до Кутів, там її перепомповували в кілька сотень сталевих бочок, після чого вантажівками підвозили їх до підніжжя Піп Івана. Відтак гуцульськими кінями бочки з нафтою лісовими дорогами завдовжки близько 10 км везли на вершину гори⁷.

Територія обсерваторії була огорожена кам'яним муром, головний в'їзд зачинявся металевими ґратчастими воротами. Основні підходи й під'їзди були викладені каменем. До нашого часу збереглися рештки постаментів, на яких колись стояли скульптурні фігури. Основним астрономічним інструментом обсерваторії був 33-сантиметровий астрограф, виготовлений англійською фірмою *Sir Howard Crubb, Parsons and Co.*

Кошти на утримання обсерваторії (а це близько 50 тисяч злотих на рік) надходили в основному з Державного метеорологічного інституту. Невелику частину витрат покривав Варшавський університет. Урочисте відкриття обсерваторії відбулося 29 липня 1938 р. З цього приводу на гору Піп Іван прибули офіційні особи. Керував обсерваторією уродженець села Микуличин (тепер – однойменне село в Івано-Франківській області) Владислав Мідович. Він оселився в обсерваторії разом зі своєю дружиною Антоніною (виконувала обов'язки молодшого метеорологічного спостерігача) та п'ятирічним сином Яцеком⁸. Заходити до будівлі можна було тільки за перепустками, підписаними директором Державного метеорологічного інституту у Варшаві. Обсерваторія розпочала роботу, яка тривала лише 14 місяців.

Перше обсерваційне фотографування новим апаратом виконав 1937 р. Мацей Білицький. У квітні 1939 р. до обсерваторії прибув магістр Стефан Щербак для проведення астрономічної роботи (за дорученням професора Камінського). Тоді він здійснив близько 70 візуальних оцінок яскравості миготливих зірок, виконав серію малюнків з обертання Марса, визначив шість позицій комети Брукса. Стефан Щербак виконував спостереження в обсерваторії, де й загинув у період військових дій⁹.

Початок Другої світової війни спричинив зміни в житті персоналу обсерваторії. Радіозв'язок зі Станиславом (тепер – місто Івано-Франківськ) перервався, залишилося тільки телеграфне сполучення з прикордонною частиною в Коломиї.

Обсерваторію використовували не тільки для наукових досліджень, а й з військовою метою. За час свого існування вона декілька разів міняла власників, проте жоден з них не

⁶ Спогади очевидця подій – жителя села Бабин Косівського району Василя Палійчука, 1900 р. н. [Електронний ресурс]. URL : <http://azov-academy.ucoz.org>

⁷ Корсунь А. Загадка гори «Піп Іван» // Дзеркало тижня. 2010. 19 лютого.

⁸ Midowicz W. O Białym Słoniu na Czarnohorze // Płaj. 1988. № 2. S. 104–112.

⁹ Ватаманюк Д., Зеленчук І. Назв. праця. С. 17.

затримувався тут надовго. Спочатку були поляки, які напередодні Другої світової війни евакуювалися вглиб Карпат, потім короткочасно угорські війська, а далі – радянські¹⁰.

Будинок обсерваторії та залишки обладнання наприкінці 1939 р. перейшли у власність радянського уряду. Після приєднання Галичини до Української РСР на Піп Іван вирушила експедиція Академії наук України. 31 грудня 1939 р. перший академік-астроном АН Української РСР Олександр Орлов піднявся до обсерваторії¹¹.

На основі звіту О. Орлова Президія АН УРСР постановила передати Карпатську астрономічну обсерваторію (таку нову назву отримала Обсерваторія на горі Піп Іван) до складу АН УРСР: «Взяли до відома заяву акад. О. Я. Орлова та ухвалили що спільне існування Гідрометеорологічної обсерваторії, Гідрометеорологічного комітету та Астрономічної обсерваторії АН УРСР на горі Піп Іван цілком можливе». Директором Карпатської обсерваторії призначили академіка О. Орлова. 5 травня 1940 р. було прийнято, що «астрономічна частина Обсерваторії є філіалом Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР і підпорядковується директору Гравіметричної обсерваторії акад. О. Я. Орлову»¹². Проте 22 жовтня 1940 р. ухвалено рішення зберегти обсерваторію як окрему науково-дослідну установу в системі АН УРСР, підпорядковану безпосередньо Академії наук, а не Полтавській гравіметричній обсерваторії¹³, як це передбачалося в постанові Президії АН УРСР від 5 травня 1940 р.

До червня 1941 р. українські вчені ще проводили на Чорногорі метеорологічні дослідження. Потім розпочалася німецько-радянська війна і споруду на Попі Івані зайняли угорські війська. Відтоді ніхто не охороняв будівлі, яка поступово перетворилася на руїни. Повідомлялося, що німці вивезли металеві частини астрографа до Львова. Зараз вони зберігаються у приміщенні фізичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка¹⁴.

У 1944 р. було засновано Головну астрономічну обсерваторію АН України в Києві, а на горі Піп Іван планувалося створити її філію. Задум не здійснено.

Після відновлення незалежності України 1991 р. до ідеї відновлення обсерваторії почали поступово повертатися як вчені, так і політики. У жовтні 1996 р. в Яремче відбулася науково-практична нарада «Метеоролого-астрономічна обсерваторія на горі Піп-Іван», у якій взяли участь представники різних установ України і Польщі. На нараді обговорювали можливість відбудови та відновлення діяльності обсерваторії. Протокол намірів наради було направлено урядам країн-учасниць¹⁵.

Івано-Франківська філія інституту «Укрзахідпроектреставрація» виконала архітектурно-археологічні обміри, інженерні обстеження, технологічна лабораторія – роботи з обстеження складу будівельних матеріалів та розчинів, які використовуються при будівництві будівлі. На замовлення Головного управління будівництва та архітектури Обласної державної адміністрації Івано-Франківської області виконані робочі креслення ремонту та реставрації обсерваторії. Відбувалося багато дискусій щодо подальшого функціонування об'єкта.

¹⁰ Гресько М. Закарпаття – очима мандрівників і вчених // Жовтень. 1968. № 11.

¹¹ Жадько В. Український некрополь. Київ, 2005. С. 254.

¹² Протокол № 15 засідання Президії АН УРСР від 5 травня 1940 р. // Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: у 2 кн. / відп. ред. акад. НАН України В. Смолій; ред. кол. Г. Боряк, О. Реєнт, В. Смолій (голова); упорядн. О. Рубльов, О. Юркова. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2011. Кн. 1: 1936–1947. С. 453.

¹³ Протокол № 27 засідання Президії АН УРСР від 22 жовтня 1940 р. // Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991. Кн. 1: 1936–1947. С. 462.

¹⁴ Могитич Л., Олійник П. Про відновлення високогірної наукової бази України в Чорногорі: Доповідна записка Астрономічної обсерваторії Львівського університету та Інституту «Укрзахідпроектреставрація». Львів, 1982. С. 2.

¹⁵ Sledziński J. Wstępna propozycja o założeniu programowych i organizacyjnych ukraińsko-polskiej stacji badawczej na górze Pop-Iwan w Czarnohorze. Lwów; Jaremzcze, 9–12 października, 1996. [Електронний ресурс]. URL: <http://azov-academy.ucoz.org>

Існували плани щодо заснування на горі інституту природничих наук, а професор А. Адаменко пропонував створити туристичний центр. Була пропозиція у відреставрованому будинку обсерваторії розмістити інститут лікарських рослин (у тутешній флорі налічується понад 1000 видів рослин, утім лікарських). Астрономічна обсерваторія Львівського університету вважала за потрібне відновити високогірну станцію для проведення метеорологічних, астрономічних, екологічних, біологічних і сейсмічних досліджень¹⁶.

За участю провідних учених України та Польщі, представників органів місцевої влади й проектно-будівельних організацій 2002 р. було проведено три науково-практичні семінари-наради з питань вироблення концепції відновлення та діяльності вищезгаданої обсерваторії. На першій науково-практичній конференції, яка відбулася у Яремчі 24 січня 2002 р., була створена Наукова рада з питань відновлення обсерваторії¹⁷.

На початку жовтня 2002 р. голова Івано-Франківської обласної держадміністрації Михайло Вишиванюк надіслав Президентові України Леоніду Кучмі листа про потребу підтримати ідею відбудови і відновлення роботи обсерваторії. Наприкінці листопада 2002 р. на адресу М. Вишиванюка надійшов лист від першого заступника глави Адміністрації Президента України Валерія Хорошковського про те, що «[...] розглянуто та визнано слушними пропозиції ОДА щодо необхідності винесення на рівень міжурядових переговорів питання відновлення астрономо-метеорологічної обсерваторії, розташованої на вершині гори Піп Іван у Верховинському районі Івано-Франківської області»¹⁸.

Незважаючи на 50 років запустіння і руйнації, фундаменти та стіни будівлі збереглися у задовільному стані¹⁹. Необхідно було відновити дерев'яні перекриття, столярні вироби, дах, виконати заново все інженерне забезпечення. Але головно потрібно відновити дорогу від лісництва у присілку Явірник до обсерваторії.

Незважаючи на великі перспективи, на сьогодні існує ціла низка факторів, що лімітують процес подальшого відновлення споруди обсерваторії на горі Піп Іван. До основних відносимо:

1. Необрнтованість проектної документації щодо відновлення споруди колишньої обсерваторії.

2. Заповідність території. Вершина гори Піп Іван разом зі спорудою колишньої обсерваторії територіально належить до заповідної зони Карпатського Національного природного парку, де забороняється проведення будь-якої господарської діяльності чи організація стаціонарного відпочинку.

3. Відсутність транспортної доступності. Надзвичайно важливим є відновлення транспортної доступності до вершини гори Піп Іван, що в минулому проходила із с. Шибене через полонину Веснарка та озера Марічейка. На даний момент цей відрізок дороги у незадовільному стані²⁰. Після того, як 2007 р. питання порушили два університети та облрада, ідея отримала підтримку президентів, і вже 2010 р. було розпочато підготовку проектно-кошторисної документації для консервації об'єкта й на це отримано перший транш від Міністерства культури Польщі – близько 20 тисяч доларів. Паралельно готувалася документація консалтингової фірми з Кракова для використання об'єкта та його функціонування. А загалом вартість робіт з відбудови обсерваторії «під ключ» оцінюється в майже 900 тисяч євро²¹.

¹⁶ Стефурак Н. Білий слон на Чорній горі чекає свого господаря // Галичина. 2001. 14 серп.

¹⁷ Протокол намірів: Науково-практична нарада 24 січня 2002 р., м. Яремче. Перспективи відновлення астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп-Іван [Електронний ресурс]. URL : <http://azov-academy.ucoz.org>

¹⁸ Абрам'юк У., Клапчук В. Заповідна перлина Карпат (путівник по Карпатському НПП). Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2001. С. 45–47.

¹⁹ Городенко М. Чи живе «Білий слон» на Чорногорі // Галичина. 1997. 14 серп.

²⁰ Фабрика Р. Є надія, що «Білий слон» на горі Піп-Іван живе // Західний кур'єр. 1996. 18 жовт.

²¹ Яріш Б. Чи відновлять у Карпатах «Білого слона»? // Галичина. 2002. 13 квіт.

Реалізація проекту в майбутньому сприятиме пристосуванню колишньої обсерваторії до потреб сучасного гірського туризму і поверне їй деякі науково-дослідні функції, а також створить умови матеріальної бази для ведення діалогу студентської молоді та польсько-українського співробітництва на цій території. В межах проекту будуть створені першочергові експертизи та виконавчий проект у сфері ремонтно-консерваційних робіт із кошторисом витрат. 4 вересня 2010 р. сюди підняли перший будівельний вантаж і бригади робітників²². У 2012 р. було вичищено кімнату для котельні. Частково демонтовано зігнулу підлогу другого поверху і встановлено нову, повністю встановлено перекриття третього поверху й зведено каркас даху. Дах над встановленими дерев'яними перекриттями зашили мідним листом. Цей мідний дах – робота, яка й досі є найдорожчою з тих, що вже зроблені на Попі Івані²³. Влітку 2013 р. жодні роботи тут не велися через відсутність фінансування. Натомість між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Управлінням Державної служби з надзвичайних ситуацій у Івано-Франківській області 7 липня 2013 р. було укладено угоду про створення окремого рятувального поста на базі кількох кімнат обсерваторії²⁴. Роботу відновлено лише в листопаді. Зокрема, облаштовано для житла працівників кімнату на першому поверсі (вбито кладку і встановлено вікно, змонтовано полички, стіл та лежачки), встановлено балки перекриття та підлогу другого поверху башти, віконні отвори закрито дошками та цеглою, щоб захистити будівлю від снігу, встановлено каркас із металу й деревини для тимчасового дашка над баштою, де колись стояв телескоп. Його перекрито фанерою та руберойдом.

Наступного 2014 р. протягом теплого сезону знову фундаментальних робіт не було. Лише у травні встигли замінити пошкоджений льодом руберойд на витриваліший. Основні роботи продовжили аж наприкінці серпня. Перекрили коридор над другим поверхом, вимурували заново значний сегмент кладки у північній стіні башти, яка випала через ерозію (для цього зі схилів принесли чимало каміння), вичистили ще дві кімнати для проживання. Встановили вікна в тамбурі основи та на другому поверсі башти, заклали цеглою маленьке віконце при сходах з першого на другий поверх. Встановили вхідні металеві двері, які зачиняються на ключ²⁵.

Наприкінці лютого 2015 р. в Яремчі зустрілися українські і польські експерти, які підсумували минулорічні роботи й окреслили плани на 2016 р. Зокрема, мали намір зосередити зусилля на реставрації стін, щоби запобігти випаданню каміння; завершити облаштування поста Чорногірського рятувального загону ДСНС для проведення цілодобового чергування; відновити плаский дах над приміщенням колишньої метеостанції; підготувати окреме приміщення притулку для туристів на час закриття головного корпусу обсерваторії у зв'язку з проведенням реставраційних робіт. Обговорили й питання про підготовку фахівців для наукової роботи у відновленій обсерваторії

Щодо будівельних робіт, то 2016 р. частково відреставровано огорожу «Білого слона». Крім того, закрито віконні та дверні прорізи (15 шт.), повністю ізольовано аварійну частину будівлі, герметизовано димар, облаштовано складське приміщення та два окремі приміщення для туристів тощо.

Протягом 2017–2018 рр. у обсерваторії ведуться не тільки відновлювальні роботи, але й працює аварійно-рятувальний загін спеціального призначення ДСНС. Рятувальники перебувають на горі і вже провели кілька рятувальних операцій. Влітку вахти – місяць і більше, взимку – по п'ять днів²⁶.

22 лютого 2019 р. в м. Яремче підписано Грантову угоду між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Міністерством інвестицій і розвитку

²² Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника [Електронний ресурс]. URL : <http://www.pu.if.ua/uk/>

²³ Зеленчук Я. Як будувалася обсерваторія на горі Піп Іван // Верховинські Вісті. 2008. № 30. 25 лип. С. 8.

²⁴ Там само. С. 11.

²⁵ Гілецький І. Р. Українські Карпати. Пішохідні маршрути. Путівник. Львів : Ладекс, 2009. С. 31–32.

²⁶ Корсунь А. Загадка гори «Піп Іван» // Дзеркало тижня. 2010. 19 лют.

Республіки Польщі щодо проекту «Адаптація колишньої обсерваторії на горі Піп Іван для потреб високогірного рятувального центру» в рамках програми Європейського Союзу транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна (PL – BU – UA) 2014–2020²⁷.

Партнерами Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у цьому проекті є Варшавський університет, з яким реалізується спільний проект створення Міжнародного наукового центру «Обсерваторія» на горі Піп Іван (Чорногірський хребет, Карпати), а також Управління ДСНС України в Івано-Франківській області та Бещадський гірський рятувальний відділ (м. Сянок, Республіка Польща). Сума гранту становить 1 млн 53 тис євро.

У рамках реалізації проекту, зокрема, передбачено встановлення сучасного метеорологічного обладнання; придбання потрібної рятувальної техніки та сучасного спорядження для українського і польського рятувальних загонів з метою виконання пошуково-рятувальних операцій у надскладних умовах високогір'я; проведення спільних тренінгів і навчань. Частину коштів буде спрямовано на ремонт та облаштування приміщень у рамках завдань проекту.

Отже, з відродженням незалежності України плани відновлення обсерваторії знову актуалізувалися, а з 2010 р. почалося довгоочікувана відбудова споруди. Це найамбітніша частина українсько-польського співробітництва в гуманітарній сфері, що здійснюється спільними зусиллями двох національних університетів – Варшавського та Прикарпатського. 2010 р. реконструкція обсерваторії розпочалася, а станом на 2019 р. наслідки відновлення всередині об'єкта – цілком помітні. Однак, зрештою, як і у далекому 1935 р., процесові серйозно перешкоджають погодні умови: сильні вітри, холодні дощі, взимку дістатися до закладу надзвичайно важко, а вести ремонтні роботи протягом періоду від листопада до березня практично не реально.

The article highlights the history of the observatory on the Mount of Pip Ivan. The author analyzes the purpose and the process of the observatory building during 1935–1938. The attention is drawn to the peculiarities of the «Astronomic and Meteorological Observatory named after Polish Air Defense League Marshal Józef Pilsudski» functioning. A description of the modern restoration of the building and functioning of the rescue squad on the basis of the institution is given.

Key words: *Astronomical and Meteorological Observatory, Air Defense League, «White Elephant», Reconstruction, Vladislav Midovich, Ukrainian SSR, Olexander Orlov, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Warsaw University, High Rescue Center.*

²⁷ Підписано Грантову угоду на один мільйон 53 тисячі євро електронний ресурс [Електронний ресурс]. URL : <http://observatorium.pnu.edu.ua/post/pidpisano-grantovu-ugodu-na-odin-milion-53-tisyachi-yevro>

НАУКОВА ХРОНІКА

Ірина Тимар (Івано-Франківськ, Україна)

ІХ МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ *COLLOQUIA RUSSICA* «РУСЬ І ПОЛЬЩА X–XIV ст.»

5–8 грудня 2018 р. відбулася ІХ Міжнародна наукова конференція серії *Colloquia Russica*, присвячена відносинам Русі та Польщі X–XIV ст. Зазначмо, що це один із кількох на сьогодні масштабних міжнародних наукових проєктів, присвячених дослідженню середньовічної Русі. Місцем проведення конференції було обрано прикордонний Перемишль. Засідання відбувалися у трьох осередках: 5 грудня – в залі Перемишльської Публічної бібліотеки імені Ігнатія Красіцького, 6 і 7 грудня – у Підкарпатському центрі педагогічної освіти, 8 – в залі Товариства приятелів наук міста Перемишль. Окрім головного організатора конференцій серії *Colloquia Russica* – Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) в особі доктора Віталія Нагірного, до організації цьогорічної зустрічі традиційно долучився Державний вищий навчаний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна),

У конференції взяли участь учені з України, Польщі, Словенії, Чехії, Росії, Білорусі, Угорщини та Литви. Офіційними робочими мовами конференції були англійська та усі слов'янські. За неписаною традицією конференція відбувалася у жвавій і дружній атмосфері, за якої фахівці обмінювалися думками та критикою, а молоді історики мали можливість отримати цінні поради від більш досвідчених науковців. Перед початком конференції, під час невеликої екскурсії учасники мали нагоду побачити стару історичну частину міста. Після реєстрації ж відбулося офіційне відкриття конференції, котре розпочалося з привітальних слів директора Перемишльської Публічної бібліотеки імені Ігнатія Красіцького, доктора Мацея Вальтоша, заступника директора Товариства приятелів наук міста Перемишль габлітованого доктора Томаша Пудлоцького, заступника декана Інституту історії Ягеллонського університету професора Станіслава Анджея Сроки та очільника Наукового кола студентів історії Ягеллонського університету Міхала Балогі.

Відкрив роботу конференції професор Варшавського університету Геронім Граля лекцією про візантійський фактор у відносинах Русі з Польщею XII–XIV ст., після чого розпочалася перша панель доповідей та дискусії. Початок другого дня конференції проминув у робочому режимі доповідей та обговорень. У передобідній час відбулася наукова дискусія на тему присутності русі на території Польщі й поляків на Русі протягом XI–XIII ст. за участі професора Варшавського університету Героніма Гралі та професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Мирослава Волощука. Своєрідним вступом до дискусії став виступ доктора Віталія Нагірного, зосереджений на згадках у руських літописах про польських урядників. Загалом півторагодинне засідання викликало активну дискусію та зауваги. Другу половину дня продовжила лекція гостя з Інституту історії матеріальної культури Російської Академії наук, професора Олександра Мусіна. Дослідник порівняв держави Пястів та Рюриковичів у історіографічному контексті. Черговою «родзинкою» другого дня конференції стала лекція професора Ігоря Данилевського про образ поляків у давньоруській домонгольській літературі. Після завершення робочої частини конференції на учасників чекала екскурсія підземеллям базилики Успіння Пресвятої Діви Марії та Святого Іоана Хрестителя, де збережено кілька єпископських поховань і сакральних речей.

Третій день конференції розпочався екскурсією до парково-замкового комплексу в Красічині, що неподалік Перемишля. Гостям заходу провели цікаву екскурсію кімнатами маєтку і, не зважаючи на похолодання та дощову погоду, усі насолодилися прогулянкою

парковою зоною зі старими деревами та озерами. Зрештою, похмурість природи лише додала атмосфери таємничості місцю, а дослідникам – натхнення до майбутньої роботи. Друга половина дня минула у режимі виступів та лекції доктора Ігоря Скочилися із Українського Католицького університету Львова. Останній, четвертий день конференції пройшов у стінах Товариства приятелів наук міста Перемишль. Після заключної панелі виступів відбулася традиційна презентація найновіших наукових праць з історії Русі, частину з яких, у рамках роботи Центру медієвістичних студій, презентували директор професор Мирослав Волощук та фахівець кандидат історичних наук Андрій Стасюк. Після заключного слова організаторів ІХ Міжнародної наукової конференції серії *Colloquia Russica* та запрошення доктором Віталієм Нагірним до Кракова на наступну Х-ту ювілейну конференцію вчені роз'їхалися, сповнені натхнення до подальшої наукової роботи, зі свіжими ідеями та чималою кількістю нової літератури.

Марчін А. Клеменський (Краків, Польща)

ІХ МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ *COLLOQUIA RUSSICA* «РУСЬ І ПОЛЬЩА (X–XIV ст.)», 5–8 ГРУДНЯ 2018, ПЕРЕМИШЛЬ, ПОЛЬЩА

Упродовж 5–8 грудня 2018 р. у прикордонному місті Перемишль відбулася ІХ Міжнародна конференція серії *Colloquia Russica*, присвячена історії Русі та взаємовідносинам з Польщею. Головним організатором традиційно був доктор Віталій Нагірний з Інституту історії Ягеллонського університету в Кракові. Співорганізаторами виступали Товариство приятелів наук імені Казимира Марії Осінського у Перемишлі (репрезентованого в особі доктора габілітованого Томаша Пудлоцького), Перемишльська Публічна бібліотека імені Ігнація Красіцького та Підкарпатський центр освіти вчителів. Крім окреслених вище, підтримку в організації і проведенні конференції надали Наукове коло студентів істориків Ягеллонського університету, Рада кіл наукових Ягеллонського університету, Фондація студентів і випускників Ягеллонського університету «*Bratniak*», Центр історичних досліджень у Варшаві, Центр медієвістичних студій з Івано-Франківська, а також дирекція замкового комплексу у Красічині.

Учасники прибули з восьми країн (Польща, Україна, Литва, Білорусь, Словенія, Сербія, Чехія, Росія), репрезентуючи наукові осередки Варшави, Кракова, Мінська, Києва, Любляни, Івано-Франківська, Перемишля, Чернівців, Клайпеди, Львова, Санкт-Петербурга, Москви, Нового Саду, Підгір'я, Кам'янець-Подільського, Галича, Брна та Могилева.

Першого дня конференції учасники мали нагоду ознайомитися з таємничими й цікавими закутками Старого міста в Перемишлі, а засідання розпочалися о 15:45 у пречудових залах будівлі Перемишльської публічної бібліотеки імені І. Красіцького. Після врочистого відкриття за участю директора бібліотеки доктора Мацея Вальтоша, віцепрезидента Товариства приятелів наук імені Казимира Марії Осінського доктора габілітованого Томаша Пудлоцького, заступника декана Історичного Відділу професора Станіслава Сроки та голови Наукового кола студентів істориків Ягеллонського університету Міхала Балоба присутні заслухали інавгураційну лекцію доктора Героніма Ґралі з Варшавського університету, під час якої він представив евентуальний візантійський контекст польсько-руських відносин XII–XIV ст. Далі відбулася перша панель, присвячена руським справам X–XII ст. Серед цікавих виступів вартій уваги доктора Марка Міки, який ознайомив присутніх з обставинами й місцем смерті київського князя Святополка Володимировича, а також перемишльського археолога Анджея Коперського, котрий запропонував нещодавно виявлені ним у Перемишлі ранньосередньовічні хрестики.

Наступного дня у приміщенні Підкарпатського центру освіти вчителів відбулися ще дві панелі. На першій з них висвітлювалися пов'язані з XII–XIV ст. торговельні справи Турівського князівства чи *polonica* східних теренів Європи (головно, з Русі). Також модератор доктор Норберт Міка провів наукову дискусію за участі доктора Героніма Ґралі та

професора Мирослава Волощука на тему «*Русини в Польщі і поляки на Русі XI–XIII ст.*». Після неї професор Олександр Мусін із Санкт-Петербурга виступив з лекцією про порівняння Польщі доби Пястів з Руссю Рюриковичів, а також професор Ігор Данилевський з Москви про образ поляків у староруській літературі домонгольських часів. Насамкінець завершальну панель другого дня репрезентували виступи, присвячені релігійним аспектам та історії мистецтва (про сприйняття у середньовічних джерелах поляків як латинників, керамічній мозаїці святинь XI–XIII ст. чи марійній іконографії на Русі і в Польщі X–XIV ст.). Увечері учасники мали також нагоду відвідати підземелля римо-католицької катедри, де експонувалися святині й руських часів. Провела екскурсію доктор Едита Марек з Ряшівського університету.

Третій день конференції розпочався з приємної нагоди відвідати замково-палацовий комплекс Красічина. Велич будівлі та чарівні красвиди парку, попри негоду, викликали захоплення учасників. З поверненням назад можна було прослухати лекцію професора Ігоря Скочиляса зі Львова про формування організаційних структур Римокатолицької церкви на Русі в XIV ст. Крім того відбулися також дві панелі, де на першій обговорювали питання русько-польських міжкнязівських взаємин XIII ст. (чернігівський Михайло Всеволодович, полоцький Володимир або мазовецький Конрад). На іншій панелі йшлося про справи мілітарні і геополітичні XIV ст. (битва під Мюльдорфом, політика Казимира III щодо Свідниці й францисканців тощо). Останній день конференції відбувся у гостях Товариства приятелів наук. На останній панелі можна було заслухати виступи Яна Сигізмунда про поняття «Русь» анналів Яна Длугоша, Наталії Лешкович про евентуального галицького князя Сцібора зі Сцібожич, професора Леонтія Войтовича про участь польських і руських рицарів у битві під Нікополем 1396 р. Насамкінець доктор Віталій Нагірний традиційно надав слово усім, хто прагнув презентувати наукові здобутки з історії середньовічної Русі останніх років та врочисто підсумував IX *Colloquia Russica*.

Цьогорічна конференція відбулася на високому рівні, численні дискусії тривали до пізньої ночі. Молоді й поважні вчені нав'язали нові контакти та обмінялися цікавими дослідницькими ідеями. Наступна, на цей раз ювілейна десята, конференція буде організована Інститутом історії Ягеллонського університету у Кракові 9–11 жовтня 2019 р.

Андрій Носенко (Івано-Франківськ, Україна)

**ЦЕНТР СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СТУДІЙ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.
STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO
(ЧАСТИНА 2)**

Стипендіальна програма імені Лейна Кіркланда (*Program im. Lane Kirklanda*). Стипендіальна програма названа на честь відомого американського профспілкового діяча та економіста Лейна Кіркланда (1922–1999). Започаткована 2000 р. на засадах співпраці польсько-американського фонду свободи та відділу досліджень Східної Європи (далі – *SEW*) Варшавського університету. Стипендіальна програма розрахована на випускників ВНЗ, які головню спеціалізуються в сферах економіки, менеджменту, журналістики, державного та громадського управління і є вихідцями з країн колишнього СРСР. Основна мета програми – так званий експорт демократії в східноєвропейські, кавказькі та середньоазійські країни. Стипендіати отримують можливість навчатися в одному з польських університетів протягом двох семестрів, а також пройти двотижневу практику на кваліфікованому державному або приватному підприємстві.

■ **Для кого:** випускники ВНЗ, викладачі, журналісти, громадські й державні діячі, які мають повну вищу освіту і проживають у країнах (або є громадянами країн) колишнього СРСР. Стипендіат не зобов'язаний мати громадянство чи карту перебування Республіки Польща. Також є вікове обмеження – до 35 (в окремих випадках – до 40) років.

■ **Вимоги:** стипендіат повинен мати дворічний стаж роботи у своїй сфері, а також володіти польською мовою на рівні B1. Тематика дослідження має співпадати з такими напрямками:

- 1) економіка та менеджмент (бізнес, культура, охорона навколишнього середовища, освіта, охорона здоров'я);
- 2) державна адміністрація (урядова або муніципальна);
- 3) адміністрація бізнесу;
- 4) право, юриспруденція;
- 5) суспільні науки;
- 6) політичні науки та міжнародні відносини;
- 7) політика розвитку й гуманітарна допомога.

■ **Можливості:** стипендіати отримуватимуть щомісячну стипендію в розмірі приблизно 1800 zł. Також організатори покривають вартість навчання, проживання, страхового поліса і транспортні витрати до та з Польщі. Учасники програми отримують не тільки унікальну можливість теоретичного навчання в польських університетах, а й безцінний практичний досвід на підприємствах державного або приватного типів.

■ **Перелік документів:**

- 1) заповнений формуляр учасника;
- 2) проект перебування;
- 3) мотиваційний лист;
- 4) копія диплома про повну вищу освіту;
- 5) документи, що підтверджують дворічний стаж роботи в обраній сфері;
- 6) список публікацій, патентів, досягнень;
- 7) свідоцтва, що підтверджують знання польської та англійської мови;
- 8) інші довільні документи, які можуть допомогти кваліфікаційній комісії обрати вашу кандидатуру.

■ **Інша інформація:** відбір кандидатів відбувається у два етапи: перший – перегляд надісланих документів; другий – кваліфікаційна розмова, що призначається в посольствах або консульствах Республіки Польща. Традиційно конкурс на новий рік оголошують наприкінці жовтня – початку листопада, *dead line* – орієнтовно в березні (конкретні дати кожного року можуть змінюватися залежно від обставин). Основним завданням учасника програми буде написання та захист дипломної роботи (обсягом 50 сторінок польською або англійською мовою), тему якої буде узгоджено з науковими керівниками. Традиційно організатори програми покривають кошти на придбання високоякісних ноутбуків, які стипендіати можуть залишити собі за умови успішного проходження програми.

■ **Рекомендації:** долучіть до документів рекомендації від Вашого наукового керівника або, за можливості, від викладача з Польщі. Якщо Ви працюєте на державному чи приватному підприємстві, спробуйте отримати рекомендації від свого керівництва, а також від визнаних професіоналів у Вашій сфері діяльності. Якщо Ви знаєте, у якому саме ВНЗ Польщі хотіли б проходити стажування або ж під патронатом якого науковця хотіли б працювати над дипломною роботою, то зазначте це в мотиваційному листі (не буде зайвим попередньо сконтактувати з ВНЗ чи конкретним ученим і отримати письмову згоду стосовно Вашого стажування). На співбесіді, скоріше за все, Ви отримаєте питання, які абсолютно не пов'язані з Вашою темою і мають на меті визначити Ваш загальний рівень обізнаності, тому добре підготуйтеся.

Деталі дивіться за покликом: <http://www.kirkland.edu.pl/kirkland2017/index.php/> або <https://studium.uw.edu.pl/programy-stypendialne/program-im-lane-kirklanda/kontakt-4/>

Стипендіальна програма імені Кшиштофа Скубішевського (*Stypendium im. Krzysztofa Skubiszewskiego*). Стипендіальна програма названа на честь першого міністра закордонних справ Республіки Польща, професора Кшиштофа Скубішевського (1926–2010). Стипендія дає можливість кандидатам провести річне дослідження у Варшавському універ-

ситеті чи будь-якому іншому ВНЗ країни. Основна мета стипендії – поширення принципів правової держави, прав людини та збереження правових норм у міжнародних відносинах. Окрім повної річної стипендіальної програми, також передбачені короткі тримісячні гранти на дослідницькі проекти.

■ **Для кого:** програма передбачена для докторів філософії (PhD), людей, які мають значні наукові здобутки у своїй сфері, а також тих, хто відомий значними суспільними досягненнями у справі поширення демократії і принципів правової держави. Територіально програма охоплює вихідців з країн колишнього СРСР і балканських країн.

■ **Вимоги:** стипендіат повинен мати повну вищу освіту та науковий ступінь (PhD) або ж володіти значними суспільними досягненнями. Перевага надаватиметься кандидатам, які не досягли 40 років. Тематика наукових досліджень має співпадати з одним із напрямів:

- 1) право (право людини, конституційне право, міжнародне право);
- 2) політичні науки;
- 3) новітня історія.

■ **Можливості:**

- 1) стипендіати отримують унікальну можливість наукового стажування в одному з обраних ВНЗ країни;
- 2) загальну стипендію, що складає 28940 zł, яка буде порівну розділена на 9 місяців (3215 zł щомісяця);
- 3) безкоштовне житло у Варшаві або повна компенсація витрат на житло в іншому місті Польщі;
- 4) одноразове повернення коштів, пов'язане з приїздом до Польщі та від'їздом з країни;
- 5) програма передбачає одноразову виплату у розмірі 3212 zł. на придбання навчальної літератури;
- 6) для кандидатів з низьким рівнем володіння польської мови передбачені інтенсивні сертифіковані курси.

■ **Перелік документів:**

- 1) заповнений формуляр учасника;
- 2) проект перебування;
- 3) мотиваційний лист;
- 4) CV (автобіографія);
- 5) копія диплома про повну вищу освіту;
- 6) диплом PhD або документ, що підтвердить значні суспільні досягнення;
- 7) лист до наукового керівника та його згода на керівництво Вашим проектом;
- 8) список публікацій, патентів, досягнень;
- 9) свідоцтва, що підтверджують знання польської та англійської мови;
- 10) інші довільні документи, які можуть допомогти кваліфікаційній комісії обрати Вашу кандидатуру.

Вашу кандидатуру.

■ **Інша інформація:** відбір кандидатів відбувається у два етапи: перший – перегляд надісланих документів; другий – кваліфікаційна розмова, що призначається в посольствах або консульствах Республіки Польща. Традиційно *dead line* подачі документів – 13 квітня. Остаточне рішення комісії – не пізніше 3 червня. Основною роботою учасника програми буде виконання індивідуальних проектів, що заздалегідь узгоджуються з науковим керівником та комісією (наприклад: публікація у фахових виданнях, написання дипломної роботи, підготовка презентації, фото- та кіноматеріал тощо).

■ **Рекомендації:** долучіть до документів рекомендації від Вашого наукового керівника або, за можливості, від наукового керівника з Польщі, з яким Ви заздалегідь узгодили індивідуальну програму проходження гранта. Якщо Ви працюєте на державному чи приватному підприємстві, спробуйте отримати рекомендації від свого керівництва, а також від визнаних професіоналів у Вашій сфері діяльності. Додайте будь-які документи, що

засвідчать Вашу активну діяльність у суспільній сфері (грамоти, дипломи, вирізки з газетних статей, відеоматеріали, інтерв'ю тощо).

Деталі за покликом: <https://studium.uw.edu.pl/programy-stypendialne/stypendium-im-krzysztofa-skubiszewskiego/>

Інструкція щодо заповнення формуляра: <https://apply.skubi.eu.org/index.php/stypendium2018-formularz/>

Окрім стипендіальних програм, Центр Східноєвропейських студій Варшавського університету також започаткував перелік нагород, які мають на меті полегшити роботу дослідників та суспільних діячів, які займаються різними питаннями Східної Європи.

➤ **Нагорода Східного Огляду (*Nagroda Przeglądu Wschodniego*)**. Нагорода була започаткована 1994 р. й присвячена найкращим книгам на східноєвропейську тематику. Окрім художніх творів, лауреатами цієї міжнародної нагороди ставали й науковці у сфері історії, геополітики, охорони здоров'я, права тощо. Нагорода передбачає декілька різних категорій (щороку кількість і спеціалізація категорій можуть змінюватися). Відтак лауреатами нагороди щороку можуть стати декілька кандидатів.

Деталі за покликом: <https://studium.uw.edu.pl/nagroda-przegladu-wschodniego/>

➤ **Нагорода імені Льва Сапєги (*Nagroda im. Lwa Sapiehy*)**. Нагорода названа на честь державного й військового діяча Великого князівства Литовського Льва Сапєги (1557–1633) і присвячена демократичним перетворенням Республіки Білорусь. Кандидати матимуть змогу на тримісячне наукове стажування у наукових центрах Польщі (Варшава, Краків, Вроцлав, Познань, Гданськ, Торунь). На нагороду можуть претендувати кандидати, які доклали значних зусиль у сфері вивчення історії та культури Білорусії, а також ті, які мають вагомий здобуток в суспільному житті білоруського народу.

Деталі за покликом: <https://studium.uw.edu.pl/nagrodystaze/nagroda-im-lwa-sapiehy/>

➤ **Нагорода імені Івана Виговського (*Nagroda im. Iwana Wyhowskiego*)**. Нагорода названа на честь українського гетьмана Івана Виговського (близько 1608–1664) і спрямована на підтримку молодих та досвідчених українських вчених, дослідників та суспільних діячів. Нагорода передбачає 12-місячне стажування при шести польських університетах (по два місяці на кожен з ВНЗ), а також короткостроковий (чотиримісячний) стаж при двох університетах. У рамках нагороди учасники отримують щомісячну стипендію у розмірі 2500–3500 zł. (залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня та наукового ступеня).

Деталі за покликом: <https://studium.uw.edu.pl/nagrodystaze/nagroda-im-iwana-wyhowskiego/>

➤ **Нагорода імені Юлія Бардаха (*Nagroda im. Juliusza Bardacha*)**. Нагорода започаткована на честь польського історика й державного діяча, професора Юліуша Бардаха (1914–2010) і має на меті відзначити найкращі магістерські та кандидатські роботи, що тематично охоплюють історію та культуру Великого князівства Литовського XIX–XX ст. або історію взаємозв'язків щонайменше двох сучасних країн колишнього ВКЛ – України, Польщі, Литви, Білорусії.

Деталі за покликом: <https://studium.uw.edu.pl/nagrodystaze/nagroda-im-juliusza-bardacha/>

або: <https://studium.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2017/10/Nagroda-im.-Juliusza-Bardacha-regulamin.pdf>

Автори

Баишевич Ярослав – студент III курсу Історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна). Наукові зацікавлення – історія козаччини, Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст., Руське й Белзьке воєводства XVII ст.

Бойчук Віталій – студент IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – духовне життя та церковна архітектура Опілля.

Водославський Тарас – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться політичним життям Галичини останньої третини XIX – початку XX ст., зокрема діяльністю українців у Галицькому крайовому сеймі.

Глінка Богдан – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує спеціальні історичні дисципліни, грошовий обіг на західноукраїнських землях на початку XX ст.

Горяча Іванна – студентка II курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться історією окремих родин, будівель, пам'яток мистецтва, повсякденного побуту, впливом іноземних держав на розвиток України, історією обсерваторії на горі Піп Іван

Клеменський Марчін – докторант (аспірант) III курсу Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Досліджує сілезьких Пястів, монастирі Ордену августинів, історію Краківського (Ягеллонського) університету.

Носенко Андрій – аспірант IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна), фахівець Центру медієвістичних студій. Досліджує біографії руських князів-вигнанців у землях династії Пястів XI–XIV ст.

Тимар Ірина – аспірант V курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна), фахівець Центру медієвістичних студій. Вивчає образ половців у польському історіописанні XII–XV ст.

Тіциньска Кінга – магістр права та бакалавр історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Сфера наукових інтересів – політична й суспільна історія Англії XIV–XV ст.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
STUDIA MEDIAEVALIA ET MODERNA	
<i>Тицінська Кінга (Краків, Польща). Діяльність баронів на захист «Великої хартії вольностей» у 1215–1272 рр.</i>	4
<i>Баштевич Ярослав (Львів, Україна). Суспільство Руського й Белзького воєводств напередодні та на початковому етапі Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1649 рр.)</i>	12
ЕТНОЛОГІЯ. СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ	
<i>Бойчук Віталій (Івано-Франківськ, Україна). Духовні зцілення в традиційній свідомості українців Прикарпаття (на прикладі Галицької чудотворної ікони Божої Матері з Крилоса)</i>	21
<i>Водославський Тарас (Івано-Франківськ, Україна). Боротьба українського представництва за виборчу реформу до Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.)</i>	25
<i>Глінка Богдан (Івано-Франківськ, Україна). Грошовий обіг Галичини в роки Західно-Української Народної Республіки</i>	31
<i>Горяча Іванна (Івано-Франківськ, Україна). Астрономо-метеорологічна обсерваторія на горі Піп Іван (1935–2019 рр.)</i>	36
НАУКОВА ХРОНІКА	
<i>Тимар Ірина (Івано-Франківськ, Україна). ІХ Міжнародна наукова конференція <i>Colloquia Russica</i> «Русь і Польща X–XIV ст.»</i>	44
<i>Клеменський А. Марчін (Краків, Польща). ІХ Міжнародна наукова конференція <i>Colloquia Russica</i> «Русь і Польща (X–XIV ст.)», 5–8 грудня 2018, Перемишль, Польща</i>	45
<i>Носенко Андрій (Івано-Франківськ, Україна). Центр Східноєвропейських студій Варшавського університету. <i>Studium Europę Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego</i> (Частина 2)</i>	46
АВТОРИ	50

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Факультет історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (місто Івано-Франківськ) приймає статті до 12-го випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання історії та етнології.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими й практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виокремлення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Матеріали потрібно надіслати до **31 травня 2020 р.** за адресами: myrkomyrko79@gmail.com (головний редактор – **Мирослав Волощук**) та ostar.kardash@gmail.com (аспірант Факультету історії, політології і міжнародних відносин, відповідальний секретар – **Остас Кардаш**) з одним видруківаним примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 12) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком їхньої появи, згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найбільш вагомих робіт – монографія російського вченого А. Насонова, який, завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що самє поняття «Русь», чи «Русская земля» на захід від Києва простягалося не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

вул. Шевченка, 57

м. Івано-Франківськ

Україна, 76025

Контактні телефони: +30506651069, +30981204650

З повагою
редакційна рада

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2019. Вип. 11.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
В. Сухоручко*